

מבגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא:

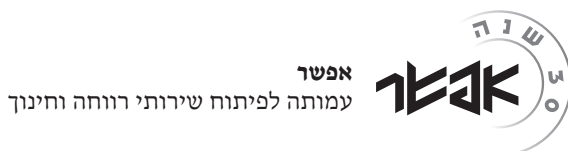
תרבות הפנאי של ילדים, בני נוער וצעירים בישראל

עורכים אורחים: ד"ר טלי היוש ופרופ' מאיר טייכמן

כרך כ"ו • גיליון 48

טבת תשע"ט – דצמבר 2018

יוצא לאור על ידי:

צו קריאה: מבט חדש על עיתוני הילדים בעשור הראשון למדינת ישראל מזווית משפטית

טליה דיסקין

תקציר

המאמר מציג את עיתונות הילדים הישראלית בעשור הראשון למדינה כבמה חשובה לדיון בענייני משפט ומוסר. העיתונים שבהם עוסק המאמר הם "דבר לילדים" (שהחל את דרכו כמוסף ל"דבר" בשנת 1931 והיה לעיתון נפרד בשנת 1936), "משמר לילדים" (של 1945), "על המשמר", "הצופה לילדים" (1947, מבית "הצפה") ו"הארץ שלנו" (1951, שהיה מסונף ל"הארץ"). טענת המאמר היא כי נוסף על ההיבטים הספרותיים והפוליטיים המוכרים והמאפיינים את המחקר ביחס לעיתונות זו, היא גם מספקת מקור לדיון חשוב בשאלות שנוגעות לתחום המשפט, ובכלל זה ביחס לשאלות של חינוך לערכים, כגון: שלטון חוק, צדק, זכויות אדם ואזרח, ולעוד עניינים – חברתיים, פוליטיים ומוסריים – המעסיקים גם הם את שדה המשפט.

נוסף לדיון על השיח המשפטי הער שהתחולל בעיתונות זו, שראתה אור בזמן המעבר מיישוב למדינה, בתקופה של התהוות חברה ובינוי אומה, המאמר מתייחס גם לעיתונות הילדים העכשווית בישראל.

מילות מפתח: חברות משפט, חינוך משפטי, עיתונות, ילדים, עיתונות ילדים, ספרות ילדים, חינוך לערכים, אקטואליה לילדים

מבוא

בשיח ההיסטוריוגרפי העוסק במדינת ישראל בעשור הראשון לקיומה, נהוג לראות בעיתוני הילדים מרכיב חשוב בתרבות הפנאי של בני הדור הצעיר. ואומנם, בתקופה זו הייתה עיתונות הילדים, שהחלה להתפרסם ברובה בתקופת המנדט הבריטי בארץ, חלק משמעותי בחייהם של ילדים רבים. היה זה, כמובן, הרבה לפני עידן הטלוויזיה, המחשב והטלפונים החכמים של ימינו. עיתונות זו מילאה חלק חשוב בעולמם של קוראיה והייתה פופולרית מאוד. כיום, היא מזוהה לרוב עם דברי הספרות שהופיעו בה, פרי עטם של יוצרי קלסיקונים ידועים, כגון: לאה גולדברג, אברהם שלונסקי, נחום גוטמן, מרים ילן שטקליס, ימימה אבידר טשרנוביץ ואחרים, וגם עם הפוליטיקה בת הזמן, מאחר שהעיתונים היו מסונפים למפלגות או ייצגו זרמים אידאולוגיים שונים. היבטים אלה – הספרות והפוליטי – גם זכו לעמוד במרכזם של מחקרים על תרבות הילד והנוער של התקופה, שהתמקדו בעיתוני הילדים של שנות החמישים כסוכני תרבות וחברות (על עיתונות הילדים החילונית בשנות החמישים, ראו שיכמנר, 2014; על עיתונות הילדים והנוער לילדים יהודים בתקופות אחרות

ובהיבטים שונים, ראו גם: אופק, 1988, עמ' 582–620; בר-אל, 2006; דר, התשס"ו, 2014; חזן, 2006, 2013; לבנת, 2009; פז, 2002; שביט, 2000, עמ' 455–461).

מאמר זה חובר למחקרים הקיימים בתחום, אך מתמקד בהיבט נוסף של עיתונות זו – בעיסוקה בענייני משפט ומוסר בעשור הראשון למדינה. מטרת המאמר היא להראות כי בעיתונות הילדים שראתה אור בעת ההיא משתקף שיח משפטי ומוסרי ער, המעיד על החברה הישראלית המתהווה בתקופה זו של בינוי אומה, על חוזקותיה וחולשותיה. בתוך כך, המאמר מצביע על הלך הרוח שאותו ביקשו יוצרי העיתונים להנחיל לילדים במעבר מתקופת המנדט הבריטי לתקופה של עצמאות מדינית וריבונית. מאחר שעיתונות זו השפיעה על עיצוב אזרחותם של הילדים-הקוראים בכלל ועל יחסם למשפט בפרט, עיון בה בהקשר זה מאיר תפקיד מעניין שלה בימים אחרים, וגם מאפשר לבקר ממרחק הזמן היבטים מסוימים בחברה הישראלית (להרחבה, ראו דיסקין, 2016).

המסגרת התאורטית של המאמר מציעה לבחון עקרונות ומהלכים בעיצובה של תודעה משפטית אצל ילדים. 'תודעה משפטית' ('legal consciousness') היא מושג רחב, המשקף היבטים בתרבות המשפטית ובמידה שבה מוטמעים עקרונות משפטיים, כגון שלטון החוק, בקרב הציבור והקבוצות המרכיבות אותו (Engel, 1998; Silbey, 2005). מבחינת תחום המחקר, בדיקת עיצובה של התודעה המשפטית באמצעות עיתוני הילדים הישראליים בשנות החמישים, שעסקו רבות באקטואליה, כרוכה מטבעה בחקר ההיסטוריה של המשפט. תחום זה עוסק באופן כללי, ובישראל בפרט, בנושאים כגון: התפתחותם של כללים משפטיים, מקורותיהן של שיטות משפט, יחסים בין שיטות משפט שונות והיסטוריה של מוסדות משפטיים ומקצועות משפטיים וכן בסוגיות של ריבוד חברתי-משפטי, בהיסטוריה המוסדית והפוליטית של המשפט, בשורשיו התרבותיים, בדפוסי הנמקה שיפוטית ובשאלות של קבלת מרות החוק על ידי הציבור (ראו בישראל: חריס, 2014; קידר, התשע"ד; Harris, Kedar, Lahav & Likhovski, 2002; להיבטים משפטיים בהיסטוריה החברתית בישראל, ראו רוזין, 2008; Rozin, 2016). נוסף על כך, הדיון במאמר זה בעיתוני הילדים בישראל שראו אור בשנות החמישים בזיקה למשפט ולמוסר שואב השראה לא רק מהמקורות הישראליים האמורים שעסקו בעיתונות העברית ומהמחקר בתחום ההיסטוריה של המשפט, אלא גם ממחקרים שעסקו בתרבות הילד במקומות אחרים בעולם. מחקרים אלו ניתחו, בין היתר, טקסטים שונים לילדים מזוויות תרבותיות, חברתיות והיסטוריות, לעיתים קרובות בזיקה להיבטים פואטיים ואסתטיים. מבין החיבורים המדעיים הקיימים אפשר להזכיר מחקרים שהצביעו על כך שייצירות מופת, כגון "אודיסיאה" להומרוס או "אינאס" לוורגיליוס, שימשו לחינוך מוסרי של ילדים כבר בתקופה הקלסית (Lerer, 2008), וכן כי גם באנגליה של ימי הביניים כללו ספרי ילדים משלים, סיפורי מיתולוגיה וקטעי מוסר מחוזרים (Orme, 1999). מחקרים אחרים בדקו את ביטוייהן של תפיסות חברתיות במסגרות מדיניות מאוחרות יותר בסוגים שונים של טקסטים, ונגעו בהיבטי מוסר; כך במחקר שהתמקד בחברותם של בנים בארצות הברית לאזרחות על פי כתבים פופולריים

לילדים ממחצית המאה התשע עשרה לערך ועד תחילת המאה העשרים (Cohoon, 2006), במחקר שבחן מסרים מוסריים בספרי לימוד בגרמניה הנאצית בין השנים 1933–1945 (קטקו, 2016) וכן במחקר שעסק בספרות הילדים בגרמניה המערבית לאחר מלחמת העולם השנייה (שביט, 1999). מחקרים אחרים הדגישו היבטים בתרבות הילד שלא היו תעמולתיים דווקא במשטרים אידאולוגיים נוקשים, למשל יצירותיו וחופש בתרבות הילד הסובייטית (Balina & Rudova, 2007), שדגם הילד האזרח המזוהה עימה בהיבט של ציות לשלטון היה פאווליק מורוזוב.¹ בהמשך להם, וכאמור – בזיקה למחקרים הקיימים על תרבות הילד בארץ ולהיסטוריה של המשפט הישראלי, מאמר זה עוסק בהיבטים משפטיים ומוסריים של עיתונות הילדים בעשור הראשון למדינה.

עיתונות הילדים בישראל במעבר מיישוב למדינה באותה עת לא עסקה כמובן רק בענייני משפט ומוסר, אלא גם בנושאים רבים אחרים שהשתייכו לעולם הילדות. בין היתר הופיעו בה תכנים הקשורים למדע ולטבע, מקומות בארץ ובחוץ לארץ, טיולים, תמונות מהחיים בערים, בקיבוצים, בכפרים, במעברות וביישובי הספר, עניינים שנקשרו בשעות הפנאי – בילויים, חוגים, תחביבים והחופש הגדול, חוויות במסגרת הבית, המשפחה, בית הספר והחברים, פעילויות ממוסדות, חגים ומועדים, מורשת ישראל, העלייה והגולה, אישים מהארץ והעולם, דברי ספרות כלליים ועוד. אולם בצד אלה ולעיתים גם במשיק להם הופיעה בעיתונות זו גם כתיבה על היבטים של משפט ומוסר.

הנחה חשובה (אם כי לא יחידה) העומדת בבסיס הדיון היא שעיצובה של תודעת משפט יכול היה להיעשות ישירות – בכתיבה בסוגות השונות בענייני משפט קונקרטיים, תוך התייחסות ברורה לאופיים המשפטי, או בעקיפין (על המשפט הסמוי מן העין, ראו מאוטנר, 2008, עמ' 200–224). לפי גישה זו, בחינת העיתונים העלתה שהכתיבה בנושאי משפט ומוסר בעיתונות הילדים נעשתה באופן גלוי וישיר, למשל כשהזכירה מפורשות חוקים, הליכים משפטיים שהתנהלו וכן דרכי התנהגות שתוארו בזיקה למשפט, אך גם באופן עקיף – באזכורים אגביים לכאורה או ברמיזות קלות שנגעו להסדרת היום-יום במדינה הצעירה וההתנהגויות המצופות במסגרתה.

עם העיתונים המרכזיים בישראל הנדונים במאמר, שנקראו על ידי ילדים ובני נוער צעירים רבים בשנות החמישים, נמנו "דבר לילדים" (נוסד כמוסף ל"דבר" ב-1931, והחל לצאת כעיתון נפרד פיזית ממנו ב-1936), "משמר לילדים" (של "על המשמר", 1945), "הצופה לילדים" (עיתון הילדים מבית "הצפה", 1947) ו"הארץ שלנו" (של "הארץ", 1951). את "דבר לילדים" ערכו בשנות החמישים, בין היתר, ברכה חבס, אהרן זאב, שמשון מלצר, דב נוי, שלמה טנאי, דוד זכאי, אפרים תלמי ואוריאל אופק (שבשנות החמישים שימש כסגן העורך, ובהמשך היה לעורך העיתון);

1 מורוזוב, שכונה גם "פיוניר מספר אחד", היה ילד רוסי, שחי ככל הנראה בין השנים 1918–1932. לפי התפיסה הרווחת הוא הלשין בפני השלטונות הסובייטיים על אביו, משום שהוא לא ציית להם. במשך זמן רב היה מורוזוב לנושאן של יצירות רבות לילדים והונצח במחזות וביצירות אומנות אחרות בארצו, אם כי ברבות השנים הפך גם לסמל להיבטים השלייליים הטמונים במשטרים טוטליטריים (O'dell, 1978).

את "משמר לילדים" ערכו בנימין טנא וסגנו שלמה ניצן; את "הצופה לילדים" ערכו משה טביומי, אברהם ברטורא, משה צבי אפרתי, בנימין צביאלי ושאל רז, ואת "הארץ שלנו" ערכו מרדכי קשתן (תקופה קצרה) ובנימין תמוז. כסגן עורך העיתון שימש יעקב אשמן.

עיתוני הילדים של שנות החמישים היו שונים זה מזה; לכל אחד מהם הייתה זיקה מפלגתית או מגזרית משלו. ההבדלים ביניהם השתקפו באכסניות שלהם – מוציאייהם לאור, בגישות האידאולוגיות והמגזריות או הפוליטיות שהנחו אותם ובמגמות שקידמו: "דבר לילדים" היה הוותיק והפופולרי מביניהם, וקשריו עם ההסתדרות הביאו לכך שניכרה בו השפעת מפלגת השלטון, מפא"י, שחרתה על דגלה את עקרון הממלכתיות; "משמר לילדים" שיקף את עמדות המפלגה הסוציאליסטית מפ"ם והעביר לקוראיו ערכים של חירות, שוויון ואחוה ברוח פרו-סובייטית; "הצופה לילדים" היה קשור בטבורו לציונות הדתית של "המזרחי", ו"הארץ שלנו", צעיר העיתונים הנדונים כאן, עיתון ילדי החוגים האזרחיים, היה בבעלות גרשום שוקן (ששימש תקופה מסוימת כחבר כנסת מטעם המפלגה הפרוגרסיבית). מבין העיתונים, היה "הארץ שלנו" ייחודי בכך שניסה לשוות לעצמו תדמית מרדנית לעיתים, כשנקט נימה סטירית בנושאים קונצנזואליים, כגון מעורבות תנועות הנוער בבתי הספר או ההתנדבות לגדנ"ע, במטרה לאתגר את גבולות הממלכתיות ולבקר מטרות רוויות פתוס ופטריוטיזם. עם זאת (וכפי שנראה בהמשך), קריאה עקיבה בו מעלה שבכל זאת אין לטעון בשום אופן שהוא לא התכוון ליטול לעצמו תפקיד מוסרי. יתרה מזו, למרות הנטיות המגזריות של העיתונים והשוני ביניהם, גישתם העקרונית הכללית לכמה נושאים הקשורים למשפט ומוסר הייתה דומה, והיא צפה ועלתה מתוך מגוון סוגות הכתיבה שהופיעו בהם, ביניהן טורי העורכים, שפתחו את החוברות והציבו את הנושאים המרכזיים שעל סדר היום, כתבות עיתונאיות, טקסטים ספרותיים (סיפורת, שירה), קריקטורות וקומיקס, שהיו חביבים מאוד על הילדים, וכן איורים ויצירות פרי עטם של ילדים – רשימות מאת כתבים צעירים ומכתבי קוראים. סוגה בולטת נוספת הייתה הפובליציסטיקה, שהעבירה לילדים את אירועי השעה. דוגמה בולטת לה הייתה הטור "מבית ומחוץ" ב"משמר לילדים", שכתב בדרך כלל יעקב רבי, בוגר בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה וחבר מערכת "על המשמר", שדיווח לקוראיו על אירועי הזמן בארץ ובחוץ לארץ בהתאם למשנתו. בכתיבתו על חוץ לארץ הייתה ארצות הברית הקפיטליסטית מטרה לחיצו, ברוח מפ"ם, ואילו בארץ הרבה לבקר במופגן את ממשלת מפא"י, בייחוד בענייני כלכלה וחברה, בין היתר גם בהקשריהם המשפטיים.

למאמר שלושה חלקים. בחלק הראשון יסקרו היבטים בחתירתם של עיתוני הילדים להשפעה חינוכית ומוסרית על נמעניהם, ובכללם מחויבותם המוצהרת למשפט המדינה הצעירה עם הקמתה, בבחינת חֲבֵרוֹת משפטי מקומי לדור הצעיר, תוך עיסוק באקטואליה המשפטית. בחלק השני של המאמר יודגמו עיסוקיהם של העיתונים במשפט, תוך הדגשת ההבדלים ביניהם. בחלק השלישי יידון באופן ביקורתי נושא שהטיפול בו בעיתונים שיקף מחויבות מוגבלת מצידם לשלטון החוק – פעולת התגמול של צה"ל בכפר הירדני קיביה (1953).

הקשר בין עיתוני הילדים שראו אור בשנות החמישים ובין ענייני משפט ומוסר

חינוך משפטי ומוסרי לילדים בעיתוניהם

הדיון בעיצוב תודעה משפטית בקרב ילדים מעלה מיידית את הנושא של חינוך משפטי. אומנם, כשמתייחסים לחינוך משפטי הכוונה היא בדרך כלל לחינוך משפטי למבוגרים – לבתי ספר מתקדמים למשפט, שייעודם להנחיל השכלה משפטית לתלמידיהם ולהכשיר אותם לעיסוק במקצועות המשפט (לחובסקי, 2001; מאוטנר, 2002). אולם כשמדובר בילדים, הכוונה שונה: ללמדם משפט ומוסר מהם, כמובן – מורכבים וברי שינוי ככל שיהיו. מבחינה זו, עיתונות הילדים מעניינת, בגלל יכולתה להתבונן בחיי המשפט ובענייני חברה מנקודת מבט המכוונת לקהל צעיר באופן פשוט לכאורה, שלא דורש הבנה או רקע פורמלי במשפטים כתחום הנפרד משאר תחומי החיים, להבדיל מאמצעים אחרים של הנחלת ידע משפטי – ספרי לימוד משפטיים ייעודיים או רגילים או פניות ישירות של השלטון (למשל, על ניסיונות ההידברות של דוד בן-גוריון עם בני הדור הצעיר, ראו אצל קבלו, 2000; לתיאורים של יוזמות שונות של מוסדות היישוב והמדינה לאימון האזרחים לציות לדיני המס, ראו אצל Likhovski, 2017; על היבטים אינדוקטרינריים במערכת החינוך הישראלית, ראו אצל בן-עמוס, 2002 וכן אצל תדמור-שמעוני, 2010; על סוגיית האינדוקטרינציה בספרי הלימוד ראו אצל ורמן, 2007; יוגב ונווה, 2000). העברת מסרים הנוגעים למשפט דרך עיתונות הפנאי שהתפרסמה בשנות החמישים – בטורי עורכים, במדורי חדשות, בסיפורים, בשירים או בקומיקס, אבל לא במקור או בחומר משפטי מקצועי או אחר – הפכה את היחס למשפט לנגיש, ברור, ופוטנציאלית גם לאפקטיבי.

בחינתם של עיתוני הילדים מזווית משפטית מתאפשרת קודם כול משום שהעיתונים, כאמור, ראו עצמם כמי שלהם תפקיד חינוכי-מוסרי, שנועד ללמד את הילדים את ההבדלים בין "טוב" ל"רע", על פי דרכם. עניין זה מתחדד בשל הקשר של רבים מעורכיהם לתחום החינוך. היו מביניהם אנשי חינוך, כמו אברהם ברטורא, מעורכי "הצופה לילדים", מורה בעל תואר אקדמי בפסיכולוגיה ופדגוגיה, ומשה טביומי מאותו עיתון, שהיה מורה גם הוא, ועימם נמנו גם עורכים וכותבים של טקסטים לילדים ולנוער משכבר הימים, כמו ברכה חבס, ממקימי "דבר לילדים", שהייתה בשנות החמישים כותבת ותיקה ילדים; שמשון מלצר, שעסק בעריכת מדור ספרי הילדים בהוצאת "עם עובד" והיה אחראי לספריות הילדים של ההוצאה, ביניהן "לילד", "קטינא" ו"לנער", וערך לאחר התפטרותו מ"דבר לילדים" את עיתון הנוער "עיתודות"; שלמה טנאי, שלפני שקיבל עליו את משרת עורך "דבר לילדים", ערך את "במחנה"; מרדכי קשתן, שלפני הצטרפותו ל"הארץ שלנו" ערך את עיתוני הנוער "ענות" ו"אנחנו: עיתון הנוער המתבגר", ובנימין טנא מ"משמר לילדים", שבין עיסוקיו האחרים תרגם ספרות ילדים מפולנית וגם נשלח אחרי מלחמת העולם השנייה מטעם התנועה הציונית לפולין, שם עסק בחינוך ילדים יהודים לקראת

עלייתם לארץ (טנא, 1980). על מקומו של עיתון הילדים ככלי פנאי חינוכי התבטא טנא בסימפוזיון על עיתונות ילדים ישראלית, שנערך בשנת 1974:

למן הרגע הראשון נעשה עתון-הילדים למכשיר ראשון-במעלה בידי המחנך. סייעה לו בכך העובדה שהקריאה בעתון זה היא וולונטארית, רשות ולא חובה. בבית-הספר חייב הילד לקרוא סיפור או לשנן שיר בעל-פה, וההנאה – אף אם מתלווה לקריאה זו – באה בסופו-של-דבר בדרך הכפייה, העלולה להמאיס את החומר הנלמד. שלא-כן עתון הילדים, שבו קורא הילד מרצונו הטוב, לפי בחירתו החופשית, וכיוון שכך – הוא מאמץ לעצמו, מתוך נטייתו האישית, מקצת מן הדברים שקלט תוך קריאה (טנא, התשל"ד).

לגישה זו היו הדים במקומות אחרים, גם בעיתונים עצמם. כך, בכתבה שהופיעה באחת מחוברות "דבר לילדים" של שנת 1961 על כנס מחנכים שדן בעיתון, דווח כי המחנך הנודע יעקב ניב אמר עליו שהוא כלי לימודי וחינוכי חשוב (דבר לילדים, 26.12.1961; וכן ראו אצל תלמי, 1961), ועצם העובדה שהדיווח הופיע בעיתון גופו חיזקה מגמה זו בפני קוראיו. בכתבת פרופיל על "הצופה לילדים" לקראת מלאת לו עשר שנים, כתב בנימין צביאלי על שאיפת עורכי העיתון מעת הקמתו להפוך אותו לעיתונם של הילדים עצמם, בדומה ל"מלי פשגלונד" – העיתון שהוציא יאנוש קורצ'אק ונכתב בעיקר בידי ילדים. עם זאת, צביאלי העיד כי לצד ניסיונותיו לשלב ב"משמרת" שלו כעורך את מגמות השינוי בעריכה שאפיינו את כל העיתונים לאורך העשור והובילו אותם להיות מסחריים יותר, ניסה במודע להדגיש את הפן החינוכי של העיתון, גם אם בניגוד למאווייהם (ולעיתים אף למורת רוחם) של הקוראים הצעירים:

טעמים ורצונם של הילדים היה ידוע לי למדי, אך ידעתי גם את צרכיהם החינוכיים. נוספו איפוא, מדורים, הוכנסו שנויים והעתון קבל לפתע פנים אחרות. קצתו נועד לילדים רכים, קצתו לנוער וקצתו – לכולם. בשער החלו להופיע צלומים מחיי הילדים ו"גויסו" סופרים נוספים שנתנו מדי שבוע מפרי יצירתם. הופעת עתוני ילדים חדשים העמידונו במצב של תחרות קשה. העתונים ההם עשירים, אמונים עלי כל טוב ואנחנו צנועים ומוגבלים באמצעים. רק נאמנותם של הקוראים ושל מורים-מחנכים עמדה לנו שלא נתיאש (צביאלי, 15.2.1956).

שונה היה "הארץ שלנו" (שאליו התכוון כנראה צביאלי בדבריו על העיתונים החדשים והעשירים) משאר העיתונים, בשל מאמציו החוזרים ונשנים להתבדל מן העיתונים האחרים ולהציג את עצמו מעל דפיו כמי שלא נועד לחנך את הילדים, אלא כ"ילד הרע", או לפחות כ"ילד השובב", על מפת עיתונות הילדים. מאחורי הקמתו עמד ככל הנראה הרעיון לבסס עיתון לצעירים הנשען על הפורמט הרעיוני והתוכני של מגזין מהנה, בעל נופך "מתקדם" ו"בלתי חינוכי" לכאורה. המיצוב השונה של "הארץ שלנו" על מפת עיתוני הילדים התבטא בכתובה עוקצנית וביקורתית. כך הופיעה בו בשנה הראשונה לצאתו רשימה ובה הסתייגות מערכי אהבת המולדת נוסח הספר "הלב" מאת דה אמיצ'ס; בטקסט, שתיאר ויכוח בין כמה ילדים, טען אחד מהם שהספר לוקה בהפרזה במה שקשור לערכי הקולקטיבי: "אני חושב כי גם אם אנחנו אוהבים את מולדתנו, זה טבעי וזה הכרחי. והנוער שלנו קם והוכיח זאת במלחמה. וגם נאומים אינם חסרים אצלנו. אבל אצל די אמיצ'ס יש יותר מדי"

(רות, 21.2.1951). במקומות אחרים, כאמור, העלה העיתון, בטור העורך "בינינו" וגם במדורים אחרים, שאלות כמו האם ראוי לשתף את הילדים במבצעי "יום סרט" (מבצעי התרמה למען מטרות לאומיות, שכונו כך בשל הסרט שהוצמד לדש המתרימים), האם מגמת הצבאיות בחינוך היא הולמת או האם תנועות הנוער הן תופעה חיובית וכדאי לשלב אותן בפעילות בתי הספר – שאלות שמהן ניתן היה ללמוד גם על פקפוק לכאורה במגמות מקובלות (למגמה זו של העיתון, ראו גם אצל שיכמנר, 2014, עמ' 75–83). אבל אף ש"הארץ שלנו" העלה לעיתים עניינים שנויים במחלוקת, שלא זכו להתייחסות דומה בעיתונים האחרים, שאף גם הוא לחנך את הילדים ברוח מוסרית; כך למשל עלה מאפיזודה שנגעה למדור "היומן של עמוס". המדור, שנכתב ככל הנראה בידי עמוס קינן והיה טור בדיוני שנכתב במתכונת יומן של ילד, שידר לקוראיו רוח חצופה לכאורה, הומוריסטית ואנטי-קלישאתית במופגן. בהזדמנות אחת עמוס התהדר לכאורה במעשה סחיבה מחנויות בפורים. בתגובה, הובאו במדור המכתבים של העיתון דבריו של תלמיד כיתה ח מגימנסיה הרצליה:

עמוס מספר שם, כיצד הוא וקבוצתו שדדו פקקים, אקדחים, מסכות ועוד בימי פורים. לצערנו, הפך מנהג זה של שוד לנחלת רבים. [...] יש רבים החושבים שמעשה זה, לא רק שהוא מותר (כי בפורים הכל מותר, כאילו), אלא אף מעשה גבורה הוא. אך כל אלו טועים טעות גדולה ומרה. לא רק שאין זה מעשה גבורה, אלא מעשה סכלות הוא [...] ולכן אני פונה לכל בני הנוער. אנא, חדלו ממעשה זה, כי רע ומכוער הוא מאין כמותו (כהנא, 11.4.1951).

העובדה שהעיתון אפשר למכתב זה להתפרסם חודשים ספורים לאחר שיצא לראשונה לאור היא רק דוגמה אחת לכך שלמרות השיח החתרני לכאורה שהתקיים מעל דפיו, כבר מראשיתו הינחתה אותו גישה חינוכית כי ישנה דרך נכונה להתנהל בה בעולם – מעין קו מוסרי בסיסי – וזו אינה דרכו של עמוס וחבריו במדור המקורי. דוגמה אחרת לעיסוקו של העיתון במוסר היא שבשנת 1957 קראה מערכת העיתון לקהל הקוראים לכתוב חיבורים תחת הכותרת "מעשה שלא אחזור עליו יותר", ופרסמה רשימות מקוראים שהתוודו על מעשים רעים שעשו ואף הביעו חרטה והתנצלו (ראו למשל את מכתבה של הנערה נורית זרחי מקיבוץ גבע, על גניבת סבונים ממחסן הקיבוץ [זרחי, 28.5.1957]). נוסף על כך, גם בהיבטי מוסר אקטואליים "הארץ שלנו" השתמש בתבנית המקובלת, שהתווה לעיתונות הילדים כולה "דבר לילדים"; בטור העורך הדומיננטי שלו הוצגו לא אחת ענייני מוסר מתוך גישה דומה מהותית לאלה שהוצגו בעיתונים האחרים, ולצידו סיקור חדשותי, התייחסות עקיבה לאקטואליה ושימושים לאו דווקא חתרניים בחומר ספרותי. משהיה צריך להכריע בסוגיות מוסר שהיו חשובות בעיני עורכיו, הפגין עמדה מוסרית פר-אקסלנס, שלכאורה ניצבה מעל הפוליטיקה. למשל, בפברואר 1953 הגיב העורך לפיצוץ הצירות הרוסית בתל אביב, שאף הביא לניתוק יחסים זמני בין המדינות. את ההתנקשות כינה "בריונית" ו"פושעת": "קשה להאמין מי יכול להיות מעוניין בנזק המוסרי והמדיני שנגרם למדינה עקב המעשה. [...] אם אפשר עוד להתווכח על צביונו [צ"ל: צביונם] המוסרי של מעשי טרור בעם הנאנק תחת עול

זרים, הרי אין כל מקום לוויכוח כזה במדינה עצמאית" (הארץ שלנו, 18.2.1953). במקום אחר כתב העורך לקוראיו, בעקבות פרשה של בקשת הורים אשכנזים בעיר רחובות להפרדה בית ספרית בין ילדיהם מילדים יוצאי תימן. ברקע עמד רצח הנער רמי רוזנברג מרחובות, אשר העצים את המתח העדתי ששרר בעיר עוד קודם לרצח. בהתייחסו לפרשת בראון נגד מועצת החינוך,² שהיה פסק דין תקדימי של בית המשפט העליון בארצות הברית (ניתן בשנת 1954) וקבע שהפרדה בחינוך הציבורי בין שחורים ללבנים אינה חוקתית, כתב בנימין תמוז במדורו:

בשעה שבארצות-הברית החליט בית-הדין העליון לאחרונה לבטל את ההפרדה בחינוך בין כושים ולבנים, מנסים הורי תלמידים אחדים ברחובות להנהיג הפרדה זו במקומם. [...] קשה להבין כיצד העזו הורים ברחובות לבוא ולטעון, כי ילדיהם אינם חפצים ללמוד עם ילדים מיוצאי תימן. אנו בטוחים כי אותם הילדים תמהים מאוד על הוריהם. ילדים שגדלו בארץ אינם מסוגלים לדרוש דבר כזה. הם אוהבים ומכבדים את כל חבריהם, בלי שים לב לצבע עורם או למוצאם העדתי (העורך, 22.6.1955).

כך, למרות העמדות החתרניות שהפגין העיתון לפעמים, לא תפסה גישה מהפכנית במיוחד את מרכז הבמה בו, וכיוון הכתיבה שלו היה בסך הכול חינוכי-מוסרי, גם אם מעת לעת שילב בכתיבתו עמדה מצליפנית כלפי מטרות שונות.

מחויבות מוצהרת לשלטון החוק

עיתוני הילדים הצהירו לא פעם על שאיפתם לקדם את שלטון החוק במדינת ישראל. למעשה, הכתיבה המפורשת על הצורך באימוצה של דרך הציות לחוקי המדינה כבשה לה מקום בולט בעיתונות כבר לפני קום המדינה. זו הופיעה בטורי העורכים ובכתיבה החדשותית השוטפת ונשאה עימה רוח של תקווה. כך למשל התנבא אהרן זאב מעל דפי "דבר לילדים" במרס 1948 על הממשלה החדשה שתקום, אם יצביע האו"ם כמצופה בעד הקמת המדינה:

תהיה זאת הממשלה היהודית הראשונה אחרי הפסקה של למעלה משמונה עשרה מאות שנים. בכל מאות השנים הרבות האלה שלטו עלינו ממשלות של לא יהודים. בחקותיהם היינו מכרחים ללכת ואת מצוותיהם היינו מכרחים לשמר, גם כשהביאו עלינו גזרות רעות, חרפה ואסון. [...] ישלטו עלינו נבחרים העם, בחקותיהם נלך ומצוותיהם נשמר (זאב, 11.3.1948; וראו גם הנ"ל, 13.5.1948).

בין היתר הקדישו העיתונות תשומת לב לעזיבת נציגי החוק – שוטרים וחיילים של ממשלת המנדט – את הארץ. עם תום המנדט הבריטי כתב בנימין טנא ל"משמר לילדים":

החייל הבריטי האחרון עזב את גבולות ארצנו. נסתיימה פרשה מעציבה של שלטון זרים בנו. מי מכס, ילדים, לא יזכור את השוטר והחייל הבריטי שהיה מהלק [צ"ל: מהלך] ברחובות ארצנו ומביט בנו מגבוה כבן האומה השליטה? [...] רבים זכרונותינו וכאובים: חוקים זדוניים, חוקי קרקעות ועלייה. ציד מעפילים. חיפושי נשק. ומזימות, מזימות (טנא, 8.7.1948; וראו גם רבי, 8.7.1948).

על שלטון החוק העצמאי החדש וחשיבותו כתב גם יוסף ימבור "משמר לילדים":

כל שנותיהם בגלות היו היהודים בחזקת מיעוט – בכל הארצות; ובמדינות רבות, בייחוד במדינות מזרח-אירופה, ששם היו מרוכזים המונייהם בדורות האחרונים, היו היהודים נרדפים תמיד ומדוכאים. ומי ביצע בארצות אלה את רדיפות היהודים? השוטרים. [...] שליטי המדינות חקקו חוקים שהיו מכוונים נגד היהודים. והחוקים היו רבים ומסובכים, ויהודים רבים לא מצאו את ידיהם ורגליהם בסבך הסעיפים, ותמיד חיו בפחד, שמא יעברו עבירה שלא מדעת. [...] אנו רוצים להיות מדינה דמוקרטית, ומשטרנו ושוטרנו ישקדו על שמירת השקט, הסדר והבטחון של האוכלוסייה [...] וגם שוחד לא יהיה במדינת ישראל [...] ואז נרגיש כולנו מה טעמה של משטרה משלנו, לאחר אלפיים שנים – מה פירושה של משטרה השוקדת על תקנת העם (ימבור, 15.7.1948).

העיתוננים נהגו לתווך לקוראיהם את המסר ששגרת חוק ריבונית, ויותר מכך – ציות לה – הם עניין חיובי. לעיתים קרובות במשך העשור הופיעו בעיתונים תזכורות דידקטיות על תפקידיהם של החוק והסדר במדינה. כך היה צפוי שיהיה ב"דבר לילדים", אך היה גם ב"הארץ שלנו": באחד מטוריו צידד בנימין תמוז מפורשות במעורבות של הילדים בשמירה על הסדר הציבורי, כשתקף דברי ביקורת ששמע על כך שילדים מסייעים למשטרה לכוון את התנועה בדרכי הארץ (העורך, 8.7.1953), ובמחצית העשור יזמה מערכת הארץ שלנו תחרות חיבורים בנושא "אילו הייתי שר משטרה" (הארץ שלנו, 10.5.1955). בדומה, גם "משמר לילדים" הרבה ליידע את קוראיו בהליכים משפטיים ובחוקים שהתקבלו, תוך מעקב רציף אחרי מימושם, וגם אם הובעו בו ביקורות נוקבות (עניין שיודגם בהמשך), ניכר היה כי עורכיו ראו את עצמם מחויבים לשלטון החוק. ולבסוף – גם "הצופה לילדים" התייחס בחיוב לחוקי המדינה החדשה ולמוסדותיה. היה זה אומנם, כאמור, בצד כתיבה שצידדה בעליונותם של חוקי התורה, ובכל זאת – באחת מחוברות העיתון הוקדש מקום של כבוד לתצלום מגילת העצמאות (בצד שיר הלל לבורא עולם [סקולסקי, 5.5.1949]); התרגשות כלפי ההליך החוקי-דמוקרטי ניכרה בעיתון במדורי החדשות בראשית ימי המדינה ולקראת הבחירות הראשונות (הכהן-בראור, 10.2.1949; 2.12.1948; 10.1.1949; 3.2.1949); המשפט והאדמיניסטרציה האחידים, כולל הקמת בית המשפט העליון, צוינו בו בחיוב רב (הצופה לילדים, 23.9.1948); עם מותו של שר התחבורה צבי פנקס ("המזרחי") הפליג העיתון בשבחו (כצפוי, בשל שיוכו המפלגתי), ובין יתר הישגיו צוינה גם תרומתו לעיצוב משטר המיסים במדינה (הצופה לילדים, 20.8.1952); בכתבה על הכנסת עם פתיחת מושב החורף שלה ב-1953 סוקרה עבודתה המשפטית, בצד פרסום תמונת ילדים הממתנים ליד הכנסת כדי לקבל חתימות של חברי כנסת ושרים (אבן-חן, 11.11.1953); ואולי המעניין מכול מבחינת הילדים – בצד כתבה שעסקה במשטרת ישראל בשנת 1952, פורסם בעיתון "מכתב מאת מחבר 'חסמבא' [צ"ל: 'חסמבה'] לקוראי 'הצופה לילדים'" מאת יגאל מוסינזון, ששימש אז כדובר המשטרה וקצין העיתונות שלה, ובו הדברים הבאים:

הרבה אמהות טובות נוהגות לעיתים, שלא כהלכה. הן רואות שוטר עברי המהלך ברחובה של עיר ומתרות בבנם [צ"ל: בבנן] השובב: "אם תהיה ילד רע – אקרא לשוטר". כך שמעתי במו אזני. האם זה מוצדק, לדעתכם? הרי השוטר העברי מחפש אחר גנבים בלילות, והוא

שומר על גבולות הארץ, ואם ילד "הולך לאבוד" נצבת כל המשטרה על הגליה ואינה נותנת מנוח לעצמה עד אשר תמצא האבדה. השוטר העברי שומר על אנשים טובים כנגד אנשים רעים ולמה יפחידו בו ילדים? [...] השוטר הוא ידידכם ומגן בצר לכם, כי השוטר הוא אדם שבידו הופקדה שמירת החוק. ואם תשמעו דברי אתראה אלו: "אם תהיה ילד רע – אקרא לשוטר" תאמרו בבקשה לאומר כך, כי אין הוא נוהג בבינה יתרה (מוסינזון, 17.9.1952).

לעיתים, גם במקרים של התנגשות חזיתית בין אינטרסים של דת ומדינה הכריע "הצופה לילדים" לטובת חוקי המדינה. למשל, בעקבות חשיפת ארגון של צעירים, שביקשו לקדם ענייני דת שונים ובין היתר נאבקו בהתפשטות גידול בשר החזיר באורח אלים, על ידי המשטרה. "הצופה לילדים" גינה את מעשיהם הפוגעניים והצביע על היותה של ישראל מדינת חוק, שהכול כפופים לו. כך נכתב בו: "למרות שנגע החזיר הוא באמת מחלה ממארת הגורמת להתגסות האוכלוסין ולהתבזות צלם האדם היהודי, עלינו להסתייג מכל ניסיון של הטלת פחדים וביצוע מעשי אלימות. [...] אנו חיים במדינה חופשית ועצמאית, השלטון הוא שלטון נבחר. גם אם הוא אינו שלטון תורתי הרי הוא שלטון יהודי, שלטון שלנו" (הצופה לילדים, מנחם-אב, תשי"ג). במקום אחר בעיתון נכתב על תושבי שכונת מאה שערים – החרדים הראשונים – כמי שאינם מכירים במדינת ישראל ובחוקיה:

כששמנו פעמינו לעיר החדשה ועמדנו שוב בשערי השכונה הדבקה במסורתה ובדרכה המיוחדת הבנו על מה נטוש הקרב במבואותיה. השכונה היא לא רק מקום דיור – היא מבצר. מאחורי קירותיה הקרים לוהטים [צ"ל: לוהטות] נשמות של יהודים מיוחדים במינם המכירים בקדושתה של ירושלים הישנה ומטילים דופי בירושלים החדשה, יהודים [...] [ש]אינם עוזבים את החומות ואינם רוצים שרוח מבחוץ תחדור פנימה. אין הם מכירים במדינת ישראל ובחוקיה ונלחמים בציונות מיום הוסדה. (א.ב., 18.5.1955).

עיסוק בשיטת המשפט המתהווה ובאקטואליה המשפטית

הכותבים בעיתוני הילדים הרבו לעסוק בשאלות של משפט ראוי. בהקשר זה בלטו השוואות שערכו העיתונים בין המשפט הקודם בארץ ישראל או שיטות המשפט של אומות או קבוצות אוכלוסייה אחרות לבין השיטה המתהווה. לעיתים עלתה מן הדברים עליונות "המשפט שלנו" לעומת "המשפט הקודם" או "משפטן של מדינות אחרות", שהוצגו כפרימיטיביים יותר. כך למשל כתבה ברכה חבס בעקבות ההצעה לבטל את עונש המלקות, והדגישה את המעבר מיישוב למדינה:

שנים רבות היה קים בארץ חק מביש – הוא החק המתיר ענש מלקות לעברניים. ביחוד סבלו מחק זה, שנשתמר אצלנו מימי ממשלת המנדט הבריטי, ילדים ונער, אשר לרגל נסיבת שונות שרכו דרכם ובאו לפני בית המשפט. מלקות ענש מעליב ומדכא הוא. כל ארץ נאורה מרחיקה אותו מחקתה. מאז קמה מדינת ישראל פסק בארצנו השמוש בחק זה ואולם עדין לא נמחה באפן רשמי מן החקה המשפטית של המדינה. [...] אני סבורה שלא ימצא בין קוראי "דבר לילדים" אפילו אחד שיצטער על בטול ענש המלקות, נכון? (חבס, 19.7.1950).

בהזדמנות אחרת, כשהתייחסה חבס אל עליית "מרבד הקסמים", נטמע בדבריה הצורך של בני עלייה זו במדינת חוק, שמהיעדרו סבלו בארץ מוצאם: "דורות על

דורות ישבו שם אחינו הנדחים ומעמדם בארץ תימן היה בשפל המדרגה. המושלים ושלחיהם מצצו את דמם ולשדם, הטילו עליהם מסים וקנסות, ושכניהם בני הארץ גזלו מהם את רכושם ללא צדק ומשפט" (חבס, 16.11.1949). רוח זו נשבה גם באזכור של בית הדין בסוריה שדן את השייח' ג'אבר מעדי דאהיש – מי שהיה חבר בכנסת השנייה בישראל – למוות, באשמת ריגול ושיתוף פעולה עם האויב הישראלי (הארץ שלנו, 28.12.1955), ובכתבה על המשפט הבדוי ב"הארץ שלנו", שתחת כותרתה, "המשפט הבדואי האכזרי", סומנו הבדווים כמי שמשפטם לא מוסרי, והם נזקקים למשפט הישראלי כדי להיוושע מגורלם המר טרם קום המדינה (כנען, 1.8.1956).

גם כתיבה על משפטי יהודים בגולה נועדה להבהיר לקוראים, כמו בתמונת ראי, שמדינת ישראל של זמנם עדיפה עבורם, כי היא מדינת חוק הנהנית מריבונות יהודית. דרך תיאור משפטיהם המקפחים של אלפרד דרייפוס, מנדל בייליס ואחרים, הועבר המסר שמערכת המשפט בגולה הפלתה יהודים לרעה. דברים אלה התיישבו עם התפיסה שוללת הגולה שאפינה את היישוב מימים ימימה ביחס למעמדם המשפטי של יהודים בנכר. ובתוך כך, כחלק ממגמת הכתיבה על משפטים שבהם היו מעורבים יהודים, נסקרו בעיתונים גם ענייני משפט אקטואליים בארצות אחרות. פרשת חטיפת האחים הילדים בני משפחת פינאלי, שנדונה בבתי משפט בצרפת, לדוגמה, נסקרה בעיתונים השונים, שעקבו אחריה בעניין רב. דוגמה מעניינת נוספת לסיקורים ברוח זו הייתה הכתיבה בעיתונים על משפטי פראג, שנערכו החל מנובמבר 1952 בצ'כוסלובקיה. במשפטים, שנערכו בהשראת משטר סטלין, נאשמו 14 בני אדם, מהם 11 יהודים, בפעילות ריגול לטובת מעצמות זרות. בין הנאשמים היו בעלי עמדות חשובים בממשלת המדינה ובמפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית וגם אזרח ישראלי-יהודי – מרדכי אורן, מראשי הקיבוץ הארצי ומפ"ם. ככלל, עיתוני הילדים ראו בהם משפטים אנטישמיים. למשל, "הארץ שלנו" הכתיר את סיקורם בכותרת "משפטי מכשפות" (הארץ שלנו, 3.12.1952). באותו יום, סימן אותם גם אבי-מיכל ככאלה בטור הפותח של "דבר לילדים", כשציטט את משה שרת מתוך דברים שנשא מעל דוכן הכנסת, והדגיש את הזווית היהודית והישראלית של הנאשמים, כולל התייחסות לשואה (אבי-מיכל, 3.12.1952). אפילו "משמר לילדים" לא התעלם מן הפרשה, גם אם כתב עליה באיחור-מה (משמר לילדים, 4.2.1953), ובמקביל גם התייחס לאירוע נוסף שקשר בין יהודים לארצות הגוש המזרחי – משפטי הרופאים במוסקבה – מאסר של תשעה רופאים יהודים, שנאשמו בגרימת מותם של שני מנהיגים סובייטיים בזדון וברקיחת מזימות לגרימת מותם של מנהיגים ומפקדי צבא נוספים. גם כאן, כמו בנוגע למשפטי פראג, הושם דגש על "החלק היהודי" של הפרשה (על ההתייחסות למשפטי פראג, ראו גם אצל שיכמנטר, 2014, עמ' 101–105).

עוד דוגמה בולטת להתייחסות ברוח דומה למשפטים שהתנהלו באותה תקופה הייתה בנוגע למשפט הריגול בקהיר (שנקשר ב"פרשת לבון"). עיתוני הילדים התייחסו למשפט זה כאל משפט ראוהו מבויס, ואל הנאשמים שהוצאו להורג – כאל מי שמתו מות קדושים. ב"משמר לילדים", למשל, הסביר רבי לקוראיו כי הסיבה למשפט המתנהל במצרים היא מומצאת ומונעת על ידי שני גורמים: האחד – רצון

המצרים להסיח את דעת הקהל בארצות ערב האחרות מההוצאה להורג של האחים המוסלמים במצרים, והשני – התרפסות בפני ארצות הברית על חשבון היהודים. כלשונו:

לאמיתו של דבר, שליטי-מצרים מתחנפים למעצמות המערב, ובייחוד לאמריקה. מוכנים הם להתמכר לה, לעשות את רצונה ולהעמיד את עצמם ואת ארצם לשירות המזימות המלחמתיות של ממשלת וואשינגטון. שתי העובדות הללו – משפט "האחים המוסלמים" וההיגררות אחרי מעצמות המערב – מסבירות לנו גם את המגמה של משפט-העלילה המתנהל נגד אותה קבוצת יהודים (רבי, 22.12.1954 [ההדגשה במקור]).

לאחר פרסום פסקי הדין נגד נאשמי קהיר, יצא רבי שוב כנגד המשפט, תחת הכותרת "מידת הצדק" של ממשלת אמריקה. בדבריו חזר על הטענה כי "כל 'עוונם' היה – עצם היותם יהודים וזיקתם לתיקוות השיחרור והגאולה של עמנו". כמו כן כתב כנגד ארצות הברית, שסירבה להתערב בנושא, בטענה כי המדובר בעניין פנימי של מצרים. במסגרת הדברים הודגמו מקרים שבהם התערבה ארצות הברית בענייניהן של מדינות אחרות בעולם – קוריאה, פורמוזה ואף בנושא הטיית המים בישראל למדינות ערב השכנות, והכותב סיכם: "רק משפט מעוות, מרושע, נחשב בוואשינגטון כ'עניין פנימי'. והרי דווקא בעניין כזה מצווה המוסר האנושי על כל מדינה תרבותית להתערב, לצעוק חמס, לתבוע תיקון המעוות" (רבי, 9.2.1955).

מחויבותם של העיתונים לדון במשפט גולמה גם בכתיבתם של ילדים ובני נוער, שהיו יצרני דעות לכל דבר ועניין, ושעצם כתיבתם בעיתונים גרם להם בוודאי לחוש כחלק מקהילת קוראים רחבה יותר. התכנים עברו אומנם ברירה ועריכה של מבוגרים, אך מן הסתם השתקפו בהם גם הלכי רוח של ילדים בני אותו הדור. דוגמה בולטת לכתיבת ילדים הייתה המדור "יואש ונמרוד" ב"הארץ שלנו", שבו יזמה המערכת דיונים שבהם נתבקשו הקוראים להכריע בסוגיות שונות, משל היו שופטים (ברוח זו הוצג המדור על ידי העורך [23.5.1951] בטורו). דוגמה אחרת הייתה מדורו של יוסף וולק ב"הצופה לילדים", "מה דעתך?", שבמהלך הזמן שינה שמו ל"לדעתי...", ובו שאל וולק את הקוראים שאלות בענייני מוסר, שחלקן נגעו גם בעניינים משפטיים-אקטואליים-מעשיים. לעיתים היו אלה שאלות בעלות אוריינטציה דתית שהעסיקו את המגזר האמור באותה תקופה (דוגמת מה עושים במקרה שבו מגלים שהשכנים מגדלים חזירים בחצרם, וראו וולק, 28.10.1953), אבל לפעמים נעדרה מהן אוריינטציה כזאת, והן עסקו בבעיות משפט ומוסר כלליות (למשל, מה דינה של אישה קשת יום המקבצת נדבות למרות האיסור בדן [וולק, 1.10.1952], האם מותר לשחק עם ילד שאביו שימש כקאפו בתקופת השואה [וולק, 8.4.1953] או מה טיבה של המחאה שאינה חתומה כנדרש בחוק [וולק, 10.12.1957]). הדיון במדור כלל התייחסויות של וולק לתגובות הילדים, ואגב ה"דיאלוג" שהתקיים ביניהם התבררו העמדות שאותן ביקש העיתון להנחיל.

עניין נוסף שאפיין את העיתונים היה דיווח של ילדים-כותבים על התנסויות בחוויות משפטיות ממשיות, במסגרת משחקי הדמיה (סימולציות): ילדים דיווחו על משפטים שערכו בקרב קבוצות השווים שלהם, ולעיתים ניתן היה ללמוד מהם

על עניינים שאפיינו את התקופה. למשל, לאה שוסטק, נערה מכיתה ט, כתבה ל"דבר לילדים" על משפט ציבורי שבו הועמדו לדין בני הוותיקים (ככלל) על יחסם אל הנוער העולה בזיכרון יעקב. לאה, הסנגורית במשפט, גוללה את סיפור המשפט, שהנאשם – הנוער הוותיק – זוכה בו בסופו של דבר (שוסטק, 1952: 2.7). משפט אחר שעליו דווח לקוראי "דבר לילדים" עסק בבעיית העבודה השכירה. הילדים התבקשו לחשוב אם יש לאפשר אותה במשק הקבוצתי (חברת הילדים בקבוצת השרון, 1952: 11.6). הילד דניאל לאופר בן ה-14 מתל אביב דיווח ל"הארץ שלנו" על משפט שהוקיע את המגמה הצבאית בחינוך, כמי שבין היתר, כפי שטען במשפט אחד העדים, הופכת את הנערים לנוקשים וגסים וקשורה עם תוצאות הרסניות כמו אלה שנחוו במחנות הריכוז של הנאצים (לאופר, 1952: 13.8).

כתיבה על משפט בהקשר האקטואלי עלתה גם משאלות של ילדים שהופנו למערכות העיתונות. למשל, הילד דן ישראלי מגבעת ברנר שאל את מערכת "דבר לילדים" מי הציע לקרוא לפרלמנט העברי בשם "כנסת", ונענה מעל דפי העיתון בידי גורם רשמי – ש' יעקבסון ממזכירות הכנסת (ישראלי ויעקבסון, 1952: 13.2); שלושה ילדים מבן שמן שאלו את מערכת אותו עיתון אם מותר, בתור עונש, להוציא תלמיד מבית הספר, ש"הרי הכנסת הכריזה על חוק חינוך [צ"ל: לימוד] חובה" (ביזלר, כפתור ופרידמן, 1952: 27.2); שאלה אחרת העלה ראובן פרנקנשטיין בן ה-13 מכפר גנים בפני מערכת "הארץ שלנו": האם הייתה למדינת ישראל רשות לאסור קצין נאצי לשעבר שהזדמן לו לשהות כחצי שעה על אדמת ישראל? התשובה הייתה שלא, בגין חסינות בין-לאומית, כי רק עבר בארץ, ולא היה תייר או מהגר (פרנקנשטיין, 1952: 2.1).

כתיבת הילדים גם העידה על הלך הרוח של האוכלוסייה כלפי החוק בחיי היום-יום, הלך רוח שלא תמיד היה אוהד; כך למשל במסגרת התגייסות עיתוני הילדים של שנות החמישים לנושא הזהירות בדרכים, ילדים העידו על קוצר הרוח של ילדים ומבוגרים כאחד כלפי מעורבותם במיזמים שנעשו בהדרכת המשטרה, ודיווחו על לגלוג, זלזול וכעס שהופנו כלפיהם כשניסו לשמור על הסדר. במובן זה העיתונים הם מקור תיעודי להיבטים הפרוזאיים של אותם ימים (מאיר, 1953: 18.3; קרמון, 1951: 15.8).

ולבסוף, בין סיקורי החדשות, הכתיבה הפובליציסטית ומכתבי הילדים, הופיעו בעיתונים גם סיפורים שבהם שימש בית המשפט כחלק מעלילה שיש לה זיקה אל הזהות הישראלית והיהודית: כך ב"סיפורי משפט" בעלי זיקה למקורות, דוגמת משפטי שלמה, שהופיעו מפעם לפעם בעיתונים; כך במשפטו של השוטר הבריטי ג'ק סמית, שהובא לדין צדק מול ילדי "חסמבה" ב"משמר לילדים" (מוסינזון, 1950: 9.2, 1950: 16.2); כך בעלילת משפטו הבלתי צודק של פנדרי הגיבור לזלמן שניאור, שגולל ב"דבר לילדים" את סיפורו של יהודי שנקלע למשפט בגולה (שניאור, 1951: 25.4); כך, גם כן ב"דבר לילדים", בסיפור בהמשכים "הנזיר מאי האלמוגים", שתיאר משימה לא נודעת של ילדים ישראלים במצרים ושזר בעלילה התייחסות לבית המשפט (תלמי, 1952: 21.5–1952: 3.9), ובקומיקס שעסק בהרפתקאות הילדים הישראלים סרדין הצנום והגבוה וטוקיו מלוחסן העיניים שהועמדו לדין, גם הם בארץ אויב (חזיז וזאב, 1955: 3.8).

דגשים פוליטיים או מגזריים בכתיבה שנגעה לענייני משפט

כאמור לעיל וכפי שניתן להבין גם מחלק מהתכנים שהוזכרו, עיתוני הילדים בשנות החמישים היו מגזריים. אומנם בסוגיות שונות היה רב המאחד בין ארבעתם על המפלג, שכן למרות הפערים בתפיסות הפוליטיות, היו העיתונים חשופים גם לחדירת כללים הגמוניים שרווחו במרחב החברתי שבו הם פעלו, עניין שהתעצם עם הזמן בין היתר בשל ההיחלשות במגזריות הפוליטית שאפיינה את תקופת המנדט.³ ובכל זאת, כל עיתון התבטא בדרכים אופייניות לו, בייחוד בראשית העשור, וגם ביחס לכתיבה על המשפט הייתה לכך השפעה.

"דבר לילדים" – ממלכתיות משפטית נוסח מפא"י

"דבר לילדים" הרבה לדווח על הנעשה בכנסת בישראל, ולרוב באורח לא ביקורתי. כבר בראשית ימיה של המדינה התייחס העיתון לעבודת הכנסת והממשלה, ולאורך שנות החמישים הלל התפתחויות שונות בשדה המשפט. בשנת 1955 נערכה בעיתון תחרות חיבורים על הכנסת, ובגיליון מיוחד הודגש הקשר שבין חקיקת הכנסת לבין משטר ראוי (כולל שער, שבו תועדו ארבעת הזוכים הצעירים בתחרות כשהם מבקרים בכנסת ולוחצים את ידו של יושב ראש הכנסת, יוסף שפרינצק). גם בגיליון העשור למדינה נוכח המשפט – בסקירה על חוקים משמעותיים שנחקקו במדינה ועל הסדרים משפטיים, וביניהם חוק השבות וחוק האזרחות, חוק לימוד חובה וחוק חינוך ממלכתי, חוק שירות ביטחון, חוק הנפט והמשטר המשפטי של הצנע. זאת ועוד – מראשיתה, הכתיבה ב"דבר לילדים" התייחסה באהדה מופגנת למנהגים דמוקרטיים מסוימים. כך למשל כתבה חבס על מנהג המכתבים למערכת ושזרה בו תפיסה דמוקרטית של חופש ביטוי:

בחייה של כל מדינה חפשית יש ערך ל"מכתבים למערכת", הנדפסים בעתונים היומיים. כל אזרח, גם אם לא סופר ולא עתונאי הוא, אך כי יפגש בחיי יום-יום שלו בעניין שהוא רואה בו עול צבורי, או שהוא ראוי בעיניו לציון מיחד לתשומת לבם של הרבים – הרשות בידו להעיר על כך בעתון. בדרך זו משתף האזרח את עצמו בבנין המדינה, כי הוא מגלה ומביא לידי ברור בפמבי ענינים שונים ממנהגיה וארח חייה הטעונים תקון (חבס, 1.2.1950).

עם זאת, פרשת "קול העם" ו"אל אתיחאד", שעסקה בסגירת העיתונים הקומוניסטיים בידי שר הפנים, ושזכתה לפסק דין אקטיביסטי (וחרג לתקופתו), שעיגן את עקרון חופש הביטוי (במקרה זה – כנגד החלטת שר הפנים, שנועדה להגן בין היתר על תדמיתה הציבורית של מפא"י), לא נדונה ב"דבר לילדים".⁴ אדרבה, אופי ההתייחסות לאירועי הזמן ב"דבר לילדים", בעיקר בטורי העורכים, שילב בין ממלכתיות מאופקת לבין הצגת מפלגת השלטון באופן מיטבי. כלפי חוץ העיתון

3 בנוגע לעיתוני הילדים החילוניים, ראו אצל שיכמנטר, 2014, 114–121; על המגמה בעיתוני המבוגרים, ראו וולפנזון, 1979; למחקרים שעסקו בניתוח היבטים במגזריות בתקופת היישוב ובשנות המדינה, ראו: אייזנשטדט, התשמ"ט; איכילוב, 1993; גל-נור, התשמ"ה, עמ' 112–119; דיסקין, 2011; הורוביץ וליסק, תשל"ח, עמ' 272–275, 1990, עמ' 40–49; קידר, 2009, 96; קידר ובראלי, 2011; שפירא, 1977.

4 בג"צ 73/53 חברת "קול העם" נ' שר הפנים; בג"צ 87/53 עיתון "אל אתיחאד" נ' שר הפנים, פ"ד ז 871.

ביקש להצביע על ניטרליות מפלגתית, אך לא תמיד הדבר עלה בידו. לדוגמה, באחד מטוריה התייחסה חבס, בעת ששימשה ממלאת מקום העורך, לעניין שאלת החוקה. היא הקפידה להציג את הדעות השונות ביחס לעצם כינונה, אך גם הביעה דעה חילונית-דמוקרטית ברוח מפא"י:

יש אומרים: מה החפזון? מוטב שנכין חקת חיינו בנחת ולא נבוא לידי טעויות שאין להן תקנה. הרי מדינת-ישראל – ארץ של קבוצ-גליות היא המוסיפה לקלט אנשים חדשים שעדיין לא נתאזרחו בה ואינם יודעים את חייה ומנהגיה – מה רשות יש לנו להטיל עליהם מיד חקה שאין בהם מסגלים אולי להבינה ולקיימה! לעמתם טוענים אחרים: מדינה ללא חקה משלה – אינה מדינה משלמת. אם היה לנו כח ועז להכריז על עצמאות ישראל, צריך להמצא בנו הכח והעז לקבע את חקת ישראל.

הענין מסבך הרבה יותר מכפי שספרתי לכם, כי החברים הדתיים שבכנסת אומרים בשם בוחריהם: חקת ישראל היא החקה הכתובה ב ו ר ה. ולעמתם עונים כלנו: איך אפשר להטיל כיום על הארץ והיושבים בה חקה מפני אלפים שנה? (חבס, 15.2.1950).

הלך הרוח הממלכתי שביקש העיתון לשוות לעצמו בא לידי ביטוי שלם יותר בהזדמנויות אחרות, למשל עם פרסומו של הספד לזכרו של שופט בית המשפט העליון הדתי, הרב שמחה אסף, כשנפטר. בהספד נגללה פרשת חיי, למן ילדותו ברוסיה הלבנה ועד כהנו כמרצה ופרופסור לספרות רבנית וכן כשופט בבית המשפט העליון, שבו "יצג את המשפט העברי והטביע חותמו על צביונו של בית-דין זה". הכתבה נחתמה במילים: "עודו שקוד על עבודתו העניפה, והנה – קטפו המוות. המדע הישראלי, מאות תלמידיו ואלפי מעריציו אבלים על הסתלקותו" (ע', 28.10.1953).

"משמר לילדים" – התבדלות אקטיביסטית ממפלגת השלטון

התייחסותו של "משמר לילדים" למשפט הייתה כמובן שונה מזו של "דבר לילדים". העיתון הרבה לסקר פרשיות משפטיות מחוץ לארץ, בייחוד מזווית ביקורתית. מטרה בולטת לחיצו הייתה ארצות הברית, והעיתון התייחס לשלל עניינים שבהם היא הייתה מעורבת – משריפת ספרים שאירעה בידי ממשל מקארתי, ועד סיועה של ארצות הברית למלך ערב הסעודית, שלטענת העיתון סחר בעבדים (8.7.1953, 30.1.1957). בתחילת שנות החמישים, על רקע טראומת השואה, מתח יעקב רבי ביקורת ברוח הזמן על שחרורו המוקדם מן הכלא בארצות הברית של אלפרד קרופ, בעל מפעלי נשק בגרמניה שהורשע בדין בעקבות פעילותו בתקופת מלחמת העולם השנייה. רבי העביר מסר מפותל ומורכב, ששילב בין התנגדות למלחמות באשר הן, אי-מוסריותה של גרמניה במלחמת העולם השנייה והליך משפטי אמריקני לקוי, רווי אינטרסים כלכליים ופוליטיים:

אפשר תשאלו: אם השליטים האמריקניים הם רחמנים כה גדולים, המוכנים לדון לכף-זכות אפילו פושע מלחמה כקרופ, שותפו ועוזרו של היטלר – מדוע אין הם מרחמים, למשל, על אזרחים שלווים בקוריה, על זקנים ונשים וילדים חסרי-מגן? מדוע פתחו שם במלחמת חידקים אכזרית? האם ילדי קוריה ראוים פחות לרחמים מן ה"תכשיט" הזה, אלפרד קרופ? אכן, התשובה כלולה בשאלה עצמה. שליטי אמריקה ריחמו על אלפרד

קרופ ושיחררו אותו, משום שהם נלחמים נגד העם הקוריאני ומשום שהם זוממים להפוך מלחמה זו למלחמת-עולם חדשה, נגד כל העמים שוחרי-החופש. לצורך זה – קרופ נחוץ להם מאוד. הוא יעזור להם, כמו שעזר להיטלר; הוא יכין להם כלי-משחית לניהול מלחמות (רבי, 22.10.1952).

דוגמה אחרת לכתיבה על פרשות בחוץ לארץ ב"משמר לילדים" הייתה ביחס למשפטם של אתל ויליוס רונזברג, שהורשעו בארצות הברית בעוון ריגול למען ברית המועצות והוצאו להורג ב-19.6.53. העיתון הדגיש, כצפוי, את מה שחשב לצביעות הדמוקרטית האמריקנית. רבי כתב על הפרשה וכינה אותה "רצח משפטי". בכתיבתו תואר חוסר הצדק במשפט האמריקני, שדן את השניים למיתה. לדעתו של רבי לא הוכחו ההאשמות נגד בני הזוג, ואת ההסבר להרשעתם תלה בשנאת האמריקנים לקומוניזם ובקלות שבה ניתן היה להיטפל ליהודים בארצות הברית:

לא-פעם דיברנו על כך, שהחוגים השליטים בארצות-הברית חדורים שנאת-מוות לברית-המועצות ולקומוניזם. שנאה זו מעבירה אותם על דעתם ובדומה למולך, האליל הקדמון, היא תובעת מהם קרבנות-אדם. וכנראה ש"נוח" ביותר להקריב **יהודים** – אפילו באמריקה, המתפארת בשוויון בין הגזעים והעמים היושבים בתוכה (רבי, 24.6.1953. [ההדגשה במקור]).

כדי לחזק את טיעונו, הדגיש רבי את היות השניים אזרחים תמימים והורים מסורים. במסגרת בתחתית העמוד אף הופיעה ידיעה ברוח קיבוצית: "קיבוץ העוגן מחליט לאמץ את ילדי הרונזברגים" (אם כי בסופו של דבר אומצו שני הילדים בידי בני זוג אמריקנים).

כותבי העיתון נטו גם לערוך קישורים בין גיבורי תרבות בני הזמן לבין התנועה הסוציאליסטית שאליה השתייך העיתון. למשל, בכתבה על משפטה של חנה סנש (על רקע העלאת עצמותיה למדינת ישראל) הובעה ביקורת מעמדית על הונגריה, וכך הוצגה סנש לא רק כלוחמת יהודייה, אלא גם כגיבורת מעמד הפועלים, ברוח מפ"ם:

הקטיגור האשים את חנה בבגידה במולדת וברגול לטובת האויב. הוא דרש ענש-מות. כשנשאלה אם מודה היא באשמתה, קמה על רגליה: לא – ענתה חדות – אינני מודה באשמת בגידה במולדת. אני באתי לכאן בשליחות מולדתי היחידה. אמנם נולדתי כאן, בעיר הזאת. פה למדתי לאהוב את היפה, לכבד את הזולת, לשאוף לעולם יותר טוב. [...] אולם כשגדלתי למד אותי הרחוב כי לי, כיהודיה, אין מקום בארץ הזאת. האכר ההונגרי היה רעב ללחם והתקומם על בעלי האחוזות, אך במקום לחלק אתו את פרוסת הלחם, הם ססו אותו ביהודים והפכו אותם לשעיר לעזאזל. וככה התעוררתי מחלום שוא, אותו חלמו אבותי המתבוללים והבנתי כי אין לי עוד מולדת פה. וקמתי והלכתי לבנות לי מולדת חדשה, מולדת עברית, מולדת אמתית (6.4.1950).

בתוך תחומי מדינת ישראל, ובניגוד לאופן שבו ביקש להציג עצמו "דבר לילדים", היה סגנונו של "משמר לילדים" פוליטי במופגן וביקורתי מאוד כלפי השלטון, בייחוד במהלך ראשית שנות החמישים, תקופה שבה הייתה מפ"ם באופוזיציה. כמי שטרח להדגיש את ייחודו האידאולוגי בהזדמנויות שונות, באה בו לידי ביטוי תפיסת מוסר מורכבת, שהתמצתה בחיבור שבין סוציאליזם לציונות: באופן כללי, העיתון צידד בדין המדינה ובהחלטותיה, אך מצד שני הבחין גם בתופעות שבהן ראה אי-צדק

משווע. כך היה ביחס לשביתת הימאים, כשהעיתון צידד בימאים השובתים כנגד הממשלה, שהשתמשה במשטרה ובצבא כדי לפזר את השביתה. בכתיבתו (שדמתה לכתיבה על האירוע בעיתון האם "על המשמר"), כך רבי את פעולת השוטרים שהפעילו כוח על הימאים עם זו של הממשלה, וירה חיצונית ביקורת אל ממשלת מפא"י בראשות דוד בן-גוריון (רבי, 19.12.1951). פרשנות מסוג זה מלמדת כי עורכי "משמר לילדים" התכוונו לא רק ליידע את הילד הקורא בנעשה סביבו, אלא גם לעצב את אזרחותו הפוליטית ולעודדו לאמץ נקודת מבט חתרנית, כיאה לאדם החדש, על פי ערכי תנועת "השומר הצעיר" (פלד, 2000). הכתיבה כאן ממחישה עוד כי "משמר לילדים" החזיק בתפיסה מורכבת ורחבה של שלטון חוק, שלפיה שביתות משרתות אותו כשהן מכוונות למטרות צודקות. מורכבותה של הגישה הזו מתעצמת לנוכח העובדה שכמה שבועות אחר כך, בעקבות דיון בכנסת על השילומים שבו רגמו אנשי חרות את בניין הכנסת, כתב רבי שיש לגנות את המעשה, כי "פגיעה בכנסת כמוה כפגיעה בריבונות העם ובמשטר הדמוקרטי" (רבי, 16.1.1952), אם כי ברי שגם כאן הייתה לפוליטיקה (אל מול חרות) השפעה על הכתיבה.

ולבסוף, "משמר לילדים" הפגין, יותר משאר העיתונים, גישה סוציאלית שביטאה ביקורת על הדין הפורמלי, "החוק היבש". הדבר בא לידי ביטוי אפילו במכתבי הילדים, שהתריסו כלפי תופעות של אי-צדק. כך למשל במכתבה של הילדה חיה קורנבליט מרחובות, שכתבה למדור "אנחנו... מדור לדברי-ילדים", תחת הכותרת "היא עברה על החוק אך מדוע?", על ילדה ענייה שגנבה שעון זהב והובאה למשפט. כך כתבה:

הילדה הופיעה לפני כס המשפט חיוורת כסיד. על שאלותיו של התובע לא ידעה מה לענות. אך לפתע התפרצה וצעקה: "אתם מדברים כאילו הייתי פושעת, גנבה [צ"ל: גנבת] מקצועית. אך מה הניע אותי לגנוב? כדי שאוכל לאכול פת שחרית רק פעם! הטעמתם טעם רעב?" פני השופטים לא נשתנו. היא עברה על החוק וחסל. בקול יבש הוצאה הפקודה נגדה: היא נלקחת לבית-ספר לפושעים צעירים למשך תקופה של חמש שנים. ואולי היו בין הנאספים תמימי דעה עם הילדה? (קורנבליט, 9.6.1949).

"הצופה לילדים" – שילוב בין דין התורה ומשפט המדינה

"הצופה לילדים" היה עיתון ילדים דתי, וכצפוי, הכתיבה בו אופיינה בדומיננטיות רבה של חוקי הדת, שלא פעם הוצגו כעליונים על חוקי המדינה. במדורים "לכבוד שבת" או "מידות" באו לידי ביטוי דרשות על חוקי התורה ומשפטיה, ובעיתון הופיעו גם מעשיות שבצידן משלים מוסריים מן המקורות. גם בכתיבה השוטפת הדגישו הכותבים בו ערכים דתיים. כך, למשל, הם עדכנו את הקוראים הצעירים בעניין החוקה, ולא הסתירו את התנגדותם לחוקה שאינה דתית. בהזדמנות אחת נכתב: "בכנסת מתנהל דיון אם יש צורך בחקה-שבכתב למדינת-ישראל. נציגי היהדות הדתית הסבירו בדבריהם, שעם ישראל חקת התורה נתנה לו מפי הגבורה בסיני, ולפיה הוא חי באלפי שנות קיומו. החקים והמשפטים הצדיקים שבתורה משמשים יסוד למשטר-צדק בעולם ולחיים טהורים וקדושים בישראל" (12.8.1948). גם עם

התכנס בית הדין הגדול בירושלים, כתב העורך במדורו כי מדינת ישראל אינה צריכה לקבל את חוקי הגויים או חוקים אחרים מן החוץ, ובירך על החלטת הרב הראשי להקים בית מדרש לשופטים תורניים, ש"ישמשו דוגמה של צדק ויושר" ו"ירימו את מדינתנו כדגמה לחקי מוסר ומשפטי-אמת" (28.7.1949).

ולא זו בלבד – גם במכתבי ילדים שנגעו לענייני משפט כלליים בעיתון היוותה שייכות דתית רקע לדברים. כך למשל כתב משה יצחקי, בן 11 מטבריה, על חקיקת האו"ם בנושא הגנת זכויות האדם לרגל יום זכויות האדם:

כבר בזמנים קדומים מאד היתה קיימת הפליה בין איש לאיש בגלל הבדלים של דת, גזע, צבע וכדומה. אנו העם היהודי קשה העורך שסבל מכל ההפלות בכל מקום בגולה ושעוד אפילו לפני זמן קצר רדפו אותנו פרעו והרגו בנו בגלל הדת [...] היינו זקוקים לחוק הזה, ומפני כן החליט האו"ם לחוקק חוק להגנת זכויות האדם, שעד כה לא היו מוגנות. החוק יעזור הרבה לשלום העולם, כולל בתוכו שלושים סעיפים שונים על זכויותיו של האדם, והואיל ובהעדר החוק לא נמנעו המעשים הפראיים שפרצו בעקבות ההפלות, הוכרז החוק כראש שאיפותיו של האדם (יצחקי, 2.1.1952).

כחלק מקידום הדת בעיתון "הצופה לילדים", הייתה בו התייחסות מיוחדת לחוקי מדינה שונים שזוהו עם האינטרסים של המפלגות הדתיות (כגון: חוק שירות לאומי, חוק נישואין וגירושין, חוק הדיינים, חוק בתי דין דתיים), ולמשרדי ממשלה שהיו חשובים לו מבחינה מגזרית, כגון משרד הדתות (וראו למשל אבי-יגאל, 4.11.1948; וכן כ"ב אלול תשי"ג, 4.8.1954, 25.5.1955, 18.1.1956). בשנות החמישים הסעירו את הארץ, כאמור, גם נושאי גידול החזירים וחוק ההסמכה, והעיתון הקפיד להעניק להם כיסוי מתמשך החל מ-1953, עת הוגשו הצעות החוק הראשונות בידי המפלגות הדתיות – ראשית, בהצגת תפקידם של הילדים ובני הנוער בהקשר הזה – להרים קול כנגד נגע החזיר; שנית, בהצפת סיטואציות היפותטיות שבהן יכולים הקוראים להיתקל באשר לתופעה של גידול חזירים – במדורים "גליה כותבת לכם" ו"לדעתי..." וכן במעקב אחר ההתפתחויות בחקיקה במדור החדשות "תצפית השבוע" (וראו למשל: וולק, 28.10.1953, 30.5.1956; פרידמן, 11.2.1953; וכן 4.2.1953, 12.8.1953, 1.8.1956, 9.1.1957, 18.6.1957; למחקר מקיף על נושא החזיר במדינת ישראל בהקשר המשפטי-היסטורי-פוליטי-חברתי, ראו ברק-ארז, 2015). בהיבט זה, נראה היה שעבור עורכי "הצופה לילדים" הקמת מדינת ישראל נועדה לא רק להוציא את עם ישראל מעבודת לחוקיהם של אחרים לחירות שביסודה יצירה של משפט עצמאי חדש, אלא גם לקדם נורמות מגזריות ולהוציא את חוקי היהדות משעבוד לגאולה (כפי שאף נכתב מפורשות אצל אבי-יגאל, 4.11.1948).

"הארץ שלנו" – גילומו של שיח משפטי ליברלי

סגנונו של העיתון החילוני "הארץ שלנו", צעיר העיתונים הנדונים כאן, היה ממלכתי פחות מ"דבר לילדים", שכן הוא ייצג את חלופת המעמד הבינוני למפא"י, אך יש שגם הסכים עימה. אף שלא נכתב בו על עבודת הכנסת באותה חגיגות שאפיינה את "דבר לילדים", לעיתים הוא התעכב על עניינים מסוימים בתחום עבודתה,

ובייחוד על התפתחויות שהיו קשורות בטוהר המידות של רשויות החוק. כך נכתב בו באריכות, יחסית לשאר העיתונים, על חוק השופטים, שנועד להסדיר את עצמאות השופטים, בזמן הדיונים בו בכנסת: "כשהשופטים אינם תלויים בשום גורם אחר, חוץ מגורם החוק והצדק, ודנים רק לפי כוח-שיפוטם שלהם המבוסס על החוק, יודע האזרח, שניתן לו לסמוך על החוק והמשפט, והוא יהיה אזרח מעולה ומוכן להגן בכל נפשו ובכל מאודו על קיום המדינה" (14.3.1951). הידיעה הוצגה ראשונה מבין שאר הידיעות, ובאורח יוצא דופן יחסית למדור החדשותי הופיע בה גם תצלום של שופטי בית המשפט העליון. דוגמאות אחרות ברוח זו לחשיבות שהעניק העיתון למשפט היו סדרה שפירטה בין היתר את מבנה בתי הדין בישראל ואת אופני הפעלת החוק במדינה הצעירה, וכתבות שעסקו במשטרה ובבתי המשפט (הר-תאן, 11.6.1952; יפה, 26.12.1951; כ., 4.7.1951, 11.7.1951).

כתיבה נוספת ב"הארץ שלנו" התייחסה לנושא זכויות האדם וזכויות הילד (לגבי האחרונות ראו במיוחד: 14.1.1953). גם ביחס לערביי ישראל הקפיד "הארץ שלנו", יותר משאר העיתונים, להפגין עמדה שוויונית יחסית כעניין שבמדיניות, בעיקר בטורי העורך. כך הקדיש העיתון את החוברת הראשונה בשנתו השלישית לחיי הערבים בארץ, מתוך שאיפתו המוצהרת של העורך להמשיך להתייחס לנושא, כדי "לשבור את המחיצות – של בורות ושל דעות קדומות – ולקרב לבבות" (העורך, 24.9.1952), וגם אחר כך המשיך העיתון לסקר את חיי הערבים במדינה, בתקווה לדו-קיום. עם זאת, מהעיתון לא נעדרו לחלוטין תיאורים מסמרי שיער של אירועים שבהם היו מעורבים ערביי הארץ, למשל בכתבה על הרמטכ"ל מרדכי מקלף, שבני משפחתו נרצחו בידי ערבים במאורעות תרפ"ט (כנען, 7.1.1953).

ההתייחסות לפעולת קיביה בעיתוני הילדים כמקרה מבחן ביחסם לשלטון החוק

אף שההתייחסות למשפט בעיתונות הילדים הייתה נרחבת ועודדה ככלל חשיבה מוסרית, היו מקרים שבהם אותגרה בה תפיסת שלטון החוק במובנה הרחב. מקרה שכזה גולם בהתייחסותם של עיתוני הילדים לפרשת קיביה.

קיביה היה כפר ירדני שנפגע בפעולת תגמול ישראלית. הרקע המיידי לפעולה היה רצח של אם וילדיה בישראל בידי מחבלים; בלילה שבין ה-12 ל-13 באוקטובר 1953, חצו מסתננים מירדן את הגבול וזרקו רימון לתוך בית משפחת קניאס, בשולי היישוב יהוד, מזרחית לתל אביב. מההתפוצצות נהרגה האם, סוזאן, וילדיה – בנימין הפעוט בן השנה וחצי ושושנה בת הארבע. המחבלים נמלטו לשטח ירדן לסביבות הכפר רנתיס, כחמישה קילומטרים צפונית לקיביה. הימים היו ימי הסתננות בלתי פוסקת מתחומי הגדה המערבית ורצועת עזה לתוך ישראל, ואף שמרבית המסתננים הגיעו למטרות לא אלימות במובהק, כגון ביקור קרובים, חזרה להשתקע מחדש במקומותיהם הקודמים ועוד, חלקם הגיעו למטרות רצח וחבלה והטילו חיתתם על יישובי הספר. בעקבות הרצח החליט הקבינט הביטחוני לשלוח את יחידה 101 בפיקודו של רב-סרן אריאל שרון ובהשתתפות חיילים מגדוד 890 של הצנחנים לבצע

פעולת תגמול ישראלית נגד הכפר. בפעולה – "מבצע שושנה" (על שמה של הבת שנרצחה) – שבוצעה בין ה-14 ל-15 באוקטובר 1953 – נהרגו עשרות בני אדם, אזרחים ירדנים, בהם גם נשים וילדים. בעת ביצוע הפעולה שהה בן-גוריון בחופשה, ואת מקומו כשר הביטחון מילא פנחס לבון. בן-גוריון חזר לתפקידו ב-18.10.53, ובנאום ששודר ב"קול ישראל" ביום שלאחר מכן אמר שכוחות צה"ל לא השתתפו בפעולה. מדבריו השתמע שהפעולה נערכה בידי תושבי ספר שסבלנותם פקעה, אולם בציבוריות הישראלית הובן עד מהרה כי מדובר היה בפעולה צבאית שהוכתבה "מלמעלה". בעולם הרחב דנו את ישראל לכף חובה בגין הפעולה (על הפרשה, ראו בר-זהר, 1977, עמ' 974–980; מוריס, 1996, עמ' 255–291).

פרשת קיביה משתייכת אם כן מבחינה קטגורית למציאות הביטחונית הקשה בשנות החמישים, שכללה חדירות של מחבלים מעבר לגבול אל תוך ישראל. כמעט למותר לציין כי מדיניות פעולות התגמול עצמה הייתה עניין נפיץ מוסרית כשלעצמו, שנכרך בדילמה – בין שאיפה לחיי שקט ושלווה, מחד גיסא, ובין גישות שגרסו כי צריך להוות איום כלפי חוץ ומותר אף לפגע, מאידך גיסא.

כיצד התייחסו לפעולה עיתוני הילדים? ב"דבר לילדים" חזר ישראל נוימן בטור העורך על העמדה שהוצגה ב"קול ישראל", כי הטענה כאילו חיילי צה"ל השתתפו בפעולה כנגד קיביה היא "אוילית ופנטסטית", נמנע מלבקר את אנשי הספר שפרעו לכאורה בערבים, וכתב כי האחריות לפעולה זו מוטלת על ירדן, שעודדה במשך שנים התקפות כנגד ישראלים (נוימן, 28.10.1953). כך יכלו קוראי "דבר לילדים" ללמוד מהכתוב, באופן מסולף, שהפעולה לא בוצעה בידי צה"ל, אלא בידי תושבי ספר, ובעיקר – שאין לגנות את מבצעיו של מעשה זה. גישתם של שאר העיתונים הייתה דומה, וחלקם, בצד הצידוד ב"לקיחת החוק לידיים" של תושבי הספר, הביעו אמפתיה כלפי המעשה. עורך עיתון "הארץ שלנו" כתב בטורו תגובה מפתיעה לכאורה – בהציגו את הפעולה ככזו שנעשתה בידי אזרחים:

אלה שגורלם או מצפונם הלאומי הושיבים בספר, מהווים מעמד מיוחד בעם שתנאי חייו קשים וחמורים לאין ערוך מתנאי חייהם של האחרים היושבים רחוק מעט מן הגבול. יש למעמד זה צרכים וענינים האופייניים רק לו. אולי אף רצוי היה שמעמד זה תהא לו עתונות משלו, צירים משלו בכנסת, בדומה לכל מעמד אחר בעם (סוחרים, תעשיינים, אכרים וכו') [...] והנה מעמד זה, שבניו ובנותיו רועדים על משכביהם לילה-לילה, פן יהיו בתייהם קבריהם מחמת המסתננים המרצחים אשר על הגבול, המתנכלים להם לבלי הרף – מעמד זה כמעט ואין קולו נשמע בעתונות ולא בכנסת. [...] קל לשמור על עקרונות מוסריים כשאחר משלם את המחיר; קל להטיף להבלגה מוסרית בעתונות ובכנסת, כשאלה שבנפשם הדבר, שדעתם אולי שונה במקצת, אין להם לא עתונות ולא צירים בכנסת. [...] **הנוכל לגנותם על שעשו מה שעשו בקיביה? ומי שטוען בארץ ובחו"ל שחובתנו לגנות את מעשה קיביה – אל ישב ספון ובטוח בביתו, אלא יקום ויצא אליהם לגבול חרוד לילה ויום לגורל אשתו וילדיו ואז – רק אז – יהא זכאי לגנותם** (העורך, 4.11.1953 [ההדגשה שלי]).

גישה דומה הביע גם "הצופה לילדים" בעקבות סירובה של ירדן באו"ם להמשיך בשיחות עם ישראל. נכתב בו כי ידה של ישראל המושטת לשלום הושבה ריקם,

ולכן, "כיצד יבואו אלינו בתלונות על תקריות מצערות?" (הצופה לילדים, 6.1.1954). ב"משמר לילדים" התייחסו לפעולה רק כבדרך אגב, בהקשר של היותה סחריר (ספין) בין-לאומי, שהסיט את הדיון מעניין כישלון השיחות בעניין תעלת סואץ. "שוב 'כבש' המזרח התיכון את הכותרות ברוב עיתוני העולם, התקפות בלתי-פוסקות של מסתננים על ישובי-ספר בישראל ומעשה התגמול אחר רצח אם עם ילדיה; תלונת סוריה על מפעל הירדן; כל אלה עשויים לטשטש את חשיבותו של מאורע מדיני, שהתרחש בימים אלה בנקודה הרגישה ביותר של אזורנו: בתעלת סואץ" (אליקים, 28.10.1953 [ההדגשה שלי]). היה זה שבועיים אחרי המקרה, ורק אחרי שנדון באו"ם. בשבוע שאחרי הפעולה העדיף "משמר לילדים" לפרסם במדור הפובליציסטי "מבית ומחוץ" התייחסות למאבקה של גויאנה לעצמאות (אליקים, 21.10.1953).

מהתייחסויות אלה של עיתוני הילדים אל תקרית קיביה כאל תולדה טבעית של המצב הביטחוני, שכביכול יכולה הייתה להתבצע בידי כל יהודי-ישראלי על דעת עצמו ובניגוד לחוק, בלא גינוי, ניתן ללמוד על מתווה שלטון החוק של התקופה ועל נקודה שבה נבחן עקרון שלטון זה ביחס לאזרחים. באמצעות הצדקתה של התנהגות שהייתה ידועה כבלתי חוקית בפרק הזמן שבו נכתב עליה (וגם אם בפועל הייתה הפעולה חוקית בזמן ביצועה), נוצר מצב של מעבר מהצדקת פעולת תגמול של צה"ל למסר מהדהד המכשיר התנהגות בלתי חוקית עתידית – מעשה נקם בידי אזרחים. היחס לפרשה בעיתוני הילדים שיקף במידה רבה את יחס הציבור הישראלי-יהודי, שהתבצר בעמדה מגויסת וטיפח רגשות שליליים כלפי גינויי המעשה בעולם. מבחינת המסר שהועבר לקוראים הצעירים בהקשר של פעולת קיביה, נכפף אפוא שלטון החוק על ידי חלק מהלכי הרוח של התקופה.

בהיבט אחר, ניתן לראות בהתייחסות של עיתוני הילדים לפרשת קיביה ביטוי מוקצן של טיפול עיתונות המבוגרים הישראלית בפרשה; זו העדיפה להתעלם מההיבט המוסרי שנלווה לה: בני מוריס, שבחן את היחס לפעולה בעיתוני המבוגרים, מצא שב"הארץ" וב"על המשמר" אומנם הובעו הסתייגויות מהפעולה שהתבססו על טיעוני מוסר, אך אלה היו זניחות, וככלל – כפי שמתברר מן האמור כאן – הן לא חלחו אל עיתוני הילדים (מוריס, 1996). מוריס כתב כי רק במקור אחד למבוגרים התפרסמה ביקורת על הפעולה שהושתתה על טיעוני מוסר ממשיים – במאמרו של ישעיהו ליבוביץ, שפורסם בדו-שבועון העצמאי "בטרם", ב-15 בדצמבר 1953. ליבוביץ טען בו כי בשנות הגולה נמנע מהעם היהודי והועם "יצר שפיכות הדמים הבין-קיבוצית", וכי רק עם תקומת ישראל עלתה שוב האפשרות של שימוש בכוח. ב-1948, כתב ליבוביץ, לא הייתה ברירה אלא להשתמש בכוח, אך בקיביה כשלה האומה מבחינה מוסרית. בהמשך פרסם ליבוביץ את דבריו שוב, ואף הרחיב והחריף אותם בשני קבצים של מאמריו – "תורה ומצוות בזמן הזה" (תשי"ד) ו"יהדות עם ישראל ומדינת ישראל" (תשל"ו) – שבהם כתב כמקונן: "מאין בא לנו הנוער הזה, שלא חש מעצור או מניעה נפשית לבצע בידיו את הזוועה...? והרי נוער זה לא היה אספסוף, אלא הנוער שגדל ונתחנך בערכי חינוכו הציוני, במושגי ערכי האדם והחברה" (מוריס, 1996, עמ' 46).

סיכום

מה ניתן ללמוד מן ההתעמקות בזווית המשפטית בעיתונות הילדים בעשור הראשון למדינת ישראל? ראשית, מן הקריאה עולה שיוצרי העיתונים עסקו בכתבתם רבות בענייני משפט ומוסר בכלל ומשפט התקופה בפרט – ברשויות המדינה ובמוסדותיה, כמו גם בנורמות שאומצו בדין ובאחרות שנזנחו, והציגו את מערכת המשפט כבעלת חשיבות עליונה במדינה הצעירה. הם דאגו להזכיר לקוראים הצעירים לעיתים קרובות כי חייהם מוסדרים בידי עקרונות משפטיים מנחים, וכי זהו מצב חיובי יחסית למצב היהודים מחוץ לישראל, וכן בארץ ישראל ובגולה לפני קום המדינה.

שנית, הקריאה המשפטית בעיתוני הילדים מחדדת גם את נטיותיהם המגזריות, שהושפעו מן האידאולוגיות והאינטרסים שאפיינו אותם. כך, בחירותיהם של העיתונים השונים לעסוק בנושאים מסוימים, להתעלם מאחרים וגם לאמץ הטעמות שונות – שביעות רצון, פייסנות, עידוד, ביקורתית וכדומה – מלמדות עוד על אופיים של העיתונים, כמו גם על רוח הזמן, שהפוליטיקה הייתה חלק בלתי מבוטל ממנה.

שלישית, באמצעות הקריאה בעיתוני הילדים של ישראל בעשור הראשון לקיומה תוך התעמקות בזווית המשפטית ניתן להבחין לא רק באורותיה של הדמוקרטיה הישראלית, אלא גם בצלליה. ההתייחסות למקרה קיביה בעיתוני הילדים מעידה, כי גם מעל בימה שראתה עצמה כמגויסת עקרונית לשמירה על שלטון החוק התאפשרה הענקת כסות חוקית לגיטימית לעוולה, באמצעות הדיפת דברי ביקורת והתלכדות סביב גרסה מדינית רשמית כנגד העולם החיצון. במובן זה, הקריאה בעיתונים מספקת מבט מורכב על אופיים של החוק והמוסר במעבר מיישוב למדינה.

ולבסוף, העיסוק בעיתונות הילדים בשנות החמישים מעורר מחשבה על עיתונות הילדים הרואה אור בישראל כיום, שאינה מזוהה על פי רוב עם חינוך לענייני משפט ומוסר. כאן ראוי להזכיר את המגזין לילדים "עיניים". הפורמט של "עיניים", הרואה אור משנת 1994 ומיועד לילדים בגילים 6–13, כולל התייחסות נושאת של כל גיליון למושג מסוים. גיליונות אחדים של "עיניים" הוקדשו לעניינים הקשורים למשפט ומוסר באופן ישיר או בעקיפין: "צדק" (עיניים, 2001); "חוק" (עיניים, 2005); "טוב ורע" (עיניים, 2007), "ציות" (עיניים, 2016) ועוד. בחוברת שעסקה בנושא "מוסר", כתב בטורו עורך המגזין, תמיר ראונר, התייחסות לנושא, היכולה להיקרא בצמוד לדיון במקרה המבחן של קיביה שתואר במאמר, ולהוות סיכום ראוי לדברים:

העולם קיים ומתרחש כל העת. זה משותף לכל דבר ביקום ונראה מובן מאלינו: מה שקורה קורה. אבל לנו, בני האדם, יש עוד נקודת מבט על העולם: אנחנו בוחנים לא רק את מה שקיים ומצוי בו, אלא גם את מה שראוי ורצוי. הדרישה להתנהג באופן ראוי מופנית בעיקר כלפי עצמנו. אנחנו עוקבים אחרי מעשינו ומשווים את מה שאנחנו עושים למה שלדעתנו ראוי שנעשה. ואיך אנחנו יודעים מה ראוי? על כך ראוי שיתנהל בכל מקום ובכל זמן הדיון האנושי החשוב ביותר: הדיון המוסרי. בדיון הזה יש לעיתים דעות מדעות שונות, אך קיימת הסכמה די מקיפה שהתנהגות מוסרית אוסרת פגיעה באדם אחר על לא עוול בכפו. ולמרות הכול, בכל מקום ובכל זמן יש שוב ושוב בני אדם הפועלים באופן לא-מוסרי (ראונר, 2016).

הנה כי כן, קורא צעיר נבון וערני יזהה התוויות להתנהגות מוסרית גם בעיתון ילדים ישראלי בן זמננו.

מקורות

- אופק, א' (1988). **ספרות הילדים העברית 1900–1948**, כרך ב. תל אביב: דביר.
- אייזנשטדט, ש"נ (התשמ"ט). **החברה הישראלית בתמורותיה**. ירושלים: מאגנס.
- איכילוב, א' (1993). **חינוך לאזרחות בחברה מתהווה: פלשתינה א"י-מדינת ישראל**. תל אביב: ספריית פועלים.
- בן-עמוס, א' (עורך) (2002). **היסטוריה, זהות וזיכרון: דימויי עבר בחינוך הישראלי**. תל אביב: רמות.
- בר-אל, ע' (2006). **בין העצים הירקרקים: עיתוני ילדים בידיש ובעברית בפולין, 1918–1939**. ירושלים: מכון דב סדן.
- בר-זהר, מ' (1977). **בן-גוריון – ביוגרפיה**, כרך ב. תל אביב: עם עובד.
- ברק-ארז, ד' (2015). **חוקים וחיות אחרות: דת, מדינה ותרבות בראי חוקי החזיר**. ירושלים ורמת גן: כתר ואוניברסיטת בר-אילן.
- גל-נור, י' (התשמ"ה). **ראשיתה של הדמוקרטיה בישראל: דגם של תקשורת פוליטית**. תל אביב: עם עובד.
- דיסקין, ט' (2011). לא עיתון נשים "רגיל": דגם האישה האזרחית בעקבות העיתון הארצישראלי "האשה" וסוכנותיו, 1926–1929. **ישראל**, 18, 19–65, 98.
- דיסקין ט' (2016). **משפט משלנו: חוק ומוסר בעיתונות הילדים והנוער במדינת ישראל, 1948–1958**. עבודת דוקטור. אוניברסיטת תל-אביב.
- דר, י' (התשס"ו). **ומספסל הלמודים לקחנו: היישוב לנוכח שואה ולקראת מדינה בספרות הילדים הארץ-ישראלית, 1939–1948**. ירושלים: מאגנס.
- דר, י' (2014). **קנון בכמה קולות: ספרות הילדים של תנועת הפועלים, 1930–1950**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- הורוביץ, ד' וליסק, מ' (תשל"ח). **מיישוב למדינה: יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילייה פוליטית**. תל אביב: עם עובד.
- הורוביץ, ד' וליסק מ' (1990). **מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס יתר**. תל אביב: עם עובד.
- וולפנזון, א' (1979). **מקומה של העתונות המפלגתית בתהליך הפוליטי: השתקפותן-היווצרותן של תמורות פוליטיות ואידיאולוגיות בעתונות המפלגתית בישראל**. עבודת דוקטור. אוניברסיטת תל-אביב.
- ורמן, ה' (2007). **דילמות בהקניית ידע והבנה פוליטיים במערכת החינוך הישראלית**. עבודת דוקטור. אוניברסיטת בר-אילן.
- חזן, מ' (2006). עיתונות לוחמת: השתקפות מלחמת העצמאות בעיתוני הילדים. בתוך מ' בר-און ומ' חזן (עורכים), **עם במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות** (עמ' 441–465). ירושלים: יד יצחק בן-צבי, המכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים וייצמן, אוניברסיטת תל-אביב והעמותה לחקר כוח המגן על-שם ישראל גלילי.
- חזן, מ' (2013). נוף ילדות עולה באש: "דבר לילדים" במרד הערבי. **קשר**, 44, 87–100.
- חריס, ר' (2014). **המשפט הישראלי – השנים המעצבות: 1948–1977**. בני ברק: הקיבוץ המאוחד וספריית פועלים.
- טנא, ב' (1980). **אל עיר נעוריי**. תל אביב: עם עובד.
- טנא, ב' (התשל"ד). עקרונות בעריכת עתונות לילדים. **עיונים בחינוך**, 3, 40.
- יוגב, א' ונווה, א' (2000). למידה דיאלוגית במציאות של זהות לאומית מתהווה: הפולמוס סביב ספרי הלימוד החדשים בהיסטוריה. **זמנים**, 72, 4–19.

- לבנת, ח' (2009). **כמה יפה להיות יהודי: עיצוב זהות לילדים יהודים בגרמניה 1933–1938**. ירושלים: יד ושם.
- לחובסקי, א' (2001). החינוך המשפטי בארץ ישראל המנדטורית. **עיוני משפט**, כה(2), 291–342.
- מאוסנר, מ' (2002). **על החינוך המשפטי**. תל אביב: רמות.
- מאוסנר, מ' (2008). המשפט הסמוי מן העין. בתוך הנ"ל, **משפט ותרבות** (עמ' 200–224). רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- מוריס, ב' (1996). **מלחמות הגבול של ישראל, 1949–1956: ההסתננות הערבית, פעולות הגמול והספירה לאחור למבצע קדש**. תל אביב: עם עובד.
- מוריס, ב' (1996). העיתונות הישראלית בפרשת קיביה, אוקטובר-נובמבר 1953. **תיאוריה וביקורת**, 8, 33–46.
- פז, א' (2002). **התפתחות של מוטיבים מרכזיים בעיתוני הילדים בארץ בשנים 1936–1963**. עבודת מוסמך. אוניברסיטת תל-אביב.
- פלד, ר' (2000). **"האדם החדש" של המהפכה הציונית: השומר הצעיר ושורשיו האירופיים**. תל אביב: עם עובד.
- קבלו, פ' (2000). **בן-גוריון: רעיון החלוציות ונושאו – תכניות ומהלכים לשילוב בני הדור הצעיר בתהליכי עיצוב החברה הישראלית 1949–1956**. עבודת דוקטור. אוניברסיטת תל-אביב.
- קטקו, ת' (2016). **מקרח ברא אותו: החינוך בשירות הנאצים**. תל אביב: רסלינג.
- קידר, נ' (2009). **ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון**. שדה בוקר וירושלים: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ויד יצחק בן-צבי.
- קידר, נ' (התשע"ד). המשפט ומקומו המרכזי בהיסטוריה הישראלית: על ההיסטוריוגרפיה של המשפט הישראלי ותרומתה לחקר ישראל. **קתדרה**, 150, 155–180.
- קידר, נ' ובראלי, א' (2011). **ממלכתיות ישראלית**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- רוזין, א' (2008). **חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים**. תל אביב: עם עובד והמכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים ויצמן.
- שביט, ז' (1999). **עבר בלא צל**. תל אביב: עם עובד.
- שביט ז' (2000). עיתונות לילדים. בתוך מ' ליסק וז' שביט (עורכים), **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, בנייתה של תרבות עברית בארץ-ישראל**, כרך א (עמ' 455–461). ירושלים: מוסד ביאליק.
- שיכמנטר, ר' (2014). **חבר מנייר: עיתונות ילדים ישראלית בעשור הראשון למדינה**. שדה בוקר וירושלים: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ויד יצחק בן-צבי.
- שפירא, י' (1977). **הדמוקרטיה בישראל**. רמת גן: מסדה.
- תדמור-שמעוני, ט' (2010). **שיעור מולדת: חינוך לאומי וכינון מדינה 1954–1966**. באר שבע ושדה בוקר: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, מכון בן-גוריון לחקר הציונות ומכללת אחוה.
- תלמי, א' (1961). עיתוני ילדים ונוער. בתוך א' קלאוס, א' שאנן וא.ב. יפה (עורכים), **ספר השנה של העיתונאים תשכ"א** (עמ' 210–214). תל אביב: הוצאת אגודת העיתונאים בתל-אביב.
- Balina, M., & Rudova, L. (Eds.) (2007). *Russian children's literature and culture*. New York & London: Routledge.
- Cohoon, L. B. (2006). *Serialized citizenships: Periodicals, books and American boys, 1840–1911*. Lanham, MD: Scarecrow Press.
- Engel, D. M. (1998). How does law matter in the constitution of legal consciousness? In B. G. Garth & A. Sarat (Eds.), *How does law matter?* (pp. 109–144). Evanston, IL: Northwestern University Press.

- Harris, R., Kedar, A., Lahav, P., & Likhovski, A. (2002). Israeli legal history: Past and present. In idem (Eds.), *The history of law in a multi-cultural society: Israel, 1917–1967* (pp. 1–34). Aldershot, UK: Ashgate.
- Lerer, S. (2008). *Children's literature: A reader's history from Aesop to Harry Potter*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Likhovski, A. (2017). *Tax law and social norms in mandatory Palestine and Israel*. New York: Cambridge University Press.
- O'dell, F. A. (1978). *Socialization through children's literature: The Soviet example*. New York & London: Cambridge University Press.
- Orme, N. (1999). Children and literature in medieval England. *Medium Evum*, 68(2), 218–246.
- Rozin, O. (2016). *A home for all Jews: Citizenship, rights, and national identity in the new Israeli state*. Massachusetts: Brandeis University Press.
- Silbey, S. S. (2005). *After legal consciousness*. *Annual Review of Law and Social Science*, 1, 323–368.

מקורות מעיתוני ילדים

דבר לילדים

- אבי-מיכל, י' (3.12.1952). המשפט בפראג. **דבר לילדים**, כג(12), 170.
- ביזלר, מ', כפתור, י' ופרידמן, א' (27.2.1952). קוראינו שואלים. **דבר לילדים**, כב(23), 350.
- זאב (11.3.1948). שים אל לבך – ישלטו עלינו נבחרים עם ישראל. **דבר לילדים**, יח(25), 378.
- זאב (13.5.1948). שים אל לבך – ימים אחרונים לשעבוד. **דבר לילדים**, יח(36), 522.
- חבס, ב' (16.11.1949). משבוע לשבוע – על "מרבד הקסמים". **דבר לילדים**, כ(9), 150–151.
- חבס, ב' (1.2.1950). משבוע לשבוע – מעשה-גבורה. **דבר לילדים**, כ(20), 370.
- חבס, ב' (15.2.1950). משבוע לשבוע – חקת המדינה בכנסת. **דבר לילדים**, כ(22), 411.
- חבס, ב' (19.7.1950). משבוע לשבוע – יבטל ענש המלקות. **דבר לילדים**, כ(44), 835.
- חברת הילדים בקבוצת השרון (11.6.1952). קוראינו כותבים – על בעיית העבודה השכירה. **דבר לילדים**, כב(38), 552.
- חזיז וזאב (3.8.1955). סרדין וטוקיו בין סדום ועמורה (ה). **דבר לילדים**, כה(45).
- חסר שם מחבר (26.12.1961). כנס מחנכים דן על "דבר לילדים". **דבר לילדים**, לב(17), 350.
- ישראלי, ד' ויעקבסון, ש' (13.2.1952). קוראינו שואלים. **דבר לילדים**, כב(21), 325.
- נוימן, י' (28.10.1953). מקרוב ומרחוק – בין ישראל וערב. **דבר לילדים**, כד(8), 106.
- ע' (28.10.1953). פרוף שמחה אסף ז"ל. **דבר לילדים**, כד(8), 106.
- קרמון, א' (15.8.1951). ילדים בשוטרות-תנועה. **דבר לילדים**, כא(50), 794.
- שוסטק, ל' (2.7.1952). קוראינו כותבים – משפט צבורי על הנער. **דבר לילדים**, כב(41), 600.
- שניאור, ז' (25.4.1951). פנדרי הגיבור – המשפט. **דבר לילדים**, כא(34), 529–528.
- תלמי, מ' (3.9.1952–21.5.1952). הנזיר מאי האלמוגים. **דבר לילדים**, כב(35–50), עמודים שונים.

משמר לילדים

- אליקים (21.10.1953) מבית ומחוץ – גויאנה נלחמת על חירותה. **משמר לילדים**, ט(7), 103.
- אליקים (28.10.1953) מבית ומחוץ – נכשלו השיחות על עתיד תעלת סואץ. **משמר לילדים**, ט(8), 119.

- חסר שם מחבר (6.4.1950). לא אבקש מכס חנינה. **משמר לילדים**, ה(30), 3–4.
- חסר שם מחבר (4.2.1953). מבית ומחוץ – משפט פראג והאשמות מוסקבה. **משמר לילדים**, ח(21), 314.
- טנא, ב' (8.7.1948). קץ לשלטון המנדט. **משמר לילדים**, ג(43), 2.
- ימבור, י' (15.7.1948). המשטרה היהודית. **משמר לילדים**, ג(44), 11–12.
- מוסינזון, י' (9.2.1950). "חסמבה" בבית האסורים. **משמר לילדים**, ה(22), 8–9.
- מוסינזון, י' (16.2.1950). "חסמבה" בבית האסורים. **משמר לילדים**, ה(23), 6–7.
- קורנבליט, ח' (9.6.1949). אנחנו... מדור לדברי-ילדים – היא עברה על החוק אך מדוע? **משמר לילדים**, ד(37), 13.
- רבי, י' (8.7.1948). מבית ומחוץ – עם אחרון הבריטים. **משמר לילדים**, ג(43), 13.
- רבי, י' (19.12.1951). שוטרים נגד ימאים. **משמר לילדים**, ז(14), 207.
- רבי, י' (16.1.1952). מעשה-התפרעות. **משמר לילדים**, ז(18), 271.
- רבי, י' (22.10.1952). פרשת אלפרד קרופ. **משמר לילדים**, ח(6), 87.
- רבי, י' (24.6.1953). רצח משפטי. **משמר לילדים**, ח(41), 651.
- רבי, י' (8.7.1953). שריפת ספרים. **משמר לילדים**, ח(43), 683.
- רבי, י' (22.12.1954). המשפט בקאהיר. **משמר לילדים**, י(4), 211.
- רבי, י' (9.2.1955). "מידת הצדק" של ממשלת אמריקה. **משמר לילדים**, י(21), 323.
- רבי, י' (30.1.1957). המלך שאמריקה רוצה ביקרו. **משמר לילדים**, יב(22), 351.

הצופה לילדים

- א.ב. (18.5.1955). מאה שערים. **הצופה לילדים**, ט(33), 10.
- אבי-יגאל (4.11.1948). משרד הדתות. **הצופה לילדים**, ג(5), 61.
- אבן-חן, י' (11.11.1953). הכנסת בבירה. **הצופה לילדים**, ח(10), 144–145.
- הכהן-בראוויר, א"י (10.2.1949). הבחירות לאסיפת הנבחרים. **הצופה לילדים**, ג(19), 229–230.
- וולק, י' (1.10.1952). מה דעתך? **הצופה לילדים**, ז(3), 38.
- וולק, י' (8.4.1953). לדעתי.... **הצופה לילדים**, ז(28), 440.
- וולק, י' (28.10.1953). לדעתי.... **הצופה לילדים**, ח(8), 107.
- וולק, י' (10.12.1957). לדעתי.... **הצופה לילדים**, יב(12), 10.
- חסר שם מחבר (12.8.1948). מארבע כנפות הארץ – חוקת מדינת ישראל. **הצופה לילדים**, ב(48), 583.
- חסר שם מחבר (23.9.1948). מארבע כנפות הארץ – משפט ואדמיניס[ט]רציה אחידים, בית הדין העליון. **הצופה לילדים**, ב(54), 654.
- חסר שם מחבר (2.12.1948). פרשת הימים – הבחירות לפרלמנט הישראלי. **הצופה לילדים**, ג(9), 102.
- חסר שם מחבר (10.1.1949). הבחירות לאסיפה המכוננת. **הצופה לילדים**, ג(16), 194–195.
- חסר שם מחבר (3.2.1949). פרשת הימים – הפרלמנט הישראלי. **הצופה לילדים**, ג(18), 210.
- חסר שם מחבר (28.7.1949). פרשת הימים – ואשיבה שופטיך כבראשונה. **הצופה לילדים**, ג(42), 550.
- חסר שם מחבר (20.8.1952). שר וגדול נפל בישראל! **הצופה לילדים**, ז(45), השער, 695.
- חסר שם מחבר (4.2.1953). תצפית השבוע – הנוער הדתי למלחמה בנגע החזיר. **הצופה לילדים**, ז(20), 302.
- חסר שם מחבר (12.8.1953). גליה כותבת לכם. **הצופה לילדים**, ז(46), 689.

- חסר שם מחבר (י' מנחם-אב, תשי"ג). הדי הימים – דרכים נלוזות. **הצופה לילדים**, ז(43), 670.
- חסר שם מחבר (כ"ב אלול תשי"ג). הדי הימים – חוק שירות לאומי. **הצופה לילדים**, ז(49), 736.
- חסר שם מחבר (6.1.1954). הדי הימים – סרובה של הירדן. **הצופה לילדים**, ח(18), 266.
- חסר שם מחבר (4.8.1954). תצפית השבוע – חוק הדיינים. **הצופה לילדים**, ח(48), 738.
- חסר שם מחבר (25.5.1955). תצפית השבוע – חוק הדיינים אושר ע"י הכנסת. **הצופה לילדים**, ט(34), 2.
- חסר שם מחבר (18.1.1956). תצפית השבוע – אושר חוק בתי דין דתיים. **הצופה לילדים**, י(19), 2.
- חסר שם מחבר (30.5.1956). תצפית השבוע – נציגי היהדות הדתית בכנסת דרשו לדון בחוק לאסור החזיר. **הצופה לילדים**, י(38), 3.
- חסר שם מחבר (1.8.1956). תצפית השבוע – הכנסת אישרה את חוק ההסמכה. **הצופה לילדים**, י(47), 2.
- חסר שם מחבר (9.1.1957). תצפית השבוע – מועצת עיריית תל אביב אשרה חוק לאיסור החזיר. **הצופה לילדים**, יא(19), 2.
- חסר שם מחבר (18.6.1957). תצפית השבוע – עיריית ת"א מתחילה בביעור בשר חזיר. **הצופה לילדים**, יא(42), 2.
- יצחקי, מ' (2.1.1952). יום זכויות האדם. **הצופה לילדים**, ו(13), 206.
- מוסינזון, י' (17.9.1952). מכתב מאת מחבר "חסמבא" לקוראי "הצופה לילדים". **הצופה לילדים**, ז(1), 666.
- סקולסקי, ש' (5.5.1949). מודים אנו לך. **הצופה לילדים**, ג(30), 358.
- פרידמן, צ' (11.2.1953). נגע החזיר. **הצופה לילדים**, ז(21), 330.
- צביאלי, ב' (15.2.1956). עשר שנים. **הצופה לילדים**, י(23), 11.

הארץ שלנו

- הר-תאן, י' (11.6.1952). בית משפט השלום לנוער. **הארץ שלנו**, ב(36), 3, 10.
- זרחי, נ' (28.5.1957). משלנו – סבון ריחני. **הארץ שלנו**, ז(38), 15.
- חסר שם מחבר (14.3.1951). בארץ ובעולם – "חוק השופטים". **הארץ שלנו**, א(7), 2.
- חסר שם מחבר (3.12.1952). בארץ ובעולם – "משפטי מכשפות" במאה העשרים. **הארץ שלנו**, ג(11), 2.
- חסר שם מחבר (14.1.1953). הצהרת זכויות הילד. **הארץ שלנו**, ג(17), 11.
- חסר שם מחבר (18.2.1953). בארץ ובעולם – מעשה זוועה. **הארץ שלנו**, ג(22), 2.
- חסר שם מחבר (10.5.1955). אילו הייתי.... **הארץ שלנו**, ה(33), 15.
- חסר שם מחבר (28.12.1955). בארץ ובעולם – חבר כנסת סורי נדון למוות. **הארץ שלנו**, ו(15), 2.
- יפה, א' (26.12.1951). על המשטרה, 999. **הארץ שלנו**, ב(12), 3–4.
- כהנא, י' (11.4.1951). נגד עמוס! **הארץ שלנו**, א(11), 15.
- כ. (4.7.1951). העברין נצב לפני שופטיו. **הארץ שלנו**, א(23), 10–11.
- כ. (11.7.1951). השודד נצב לפני שופטיו. **הארץ שלנו**, א(24), 12–13.
- כנען, ח' (7.1.1953). הנער היתום שהיה לרמטכ"ל צ.ה.ל. **הארץ שלנו**, ג(16), 10, 14.
- כנען, ח' (1.8.1956). משוט על פני ישראל הרחוקה: המשפט הבדואי האכזרי. **הארץ שלנו**, ו(46), 12.
- לאופר, ד' (13.8.1952). המגמה הצבאית בחינוך (משפט פומבי בקיטנת נוער). **הארץ שלנו**, ב(45), 15.
- מאיר, ג' (18.3.1953). "הלו! כאן משטרת הנוער!" **הארץ שלנו**, ג(26), 15.
- העורך (18.7.1951). בינינו. **הארץ שלנו**, א(25), 2.
- העורך (23.5.1951). בינינו. **הארץ שלנו**, א(17), 2.

- העורך (24.9.1952). בינינו. **הארץ שלנו**, ג(1), 2.
- העורך (8.7.1953). בינינו. **הארץ שלנו**, ג(42), 2.
- העורך (4.11.1953). בארץ ובעולם – היושבים על הגבולות. **הארץ שלנו**, ד(7), 2.
- העורך (22.6.1955). בינינו. **הארץ שלנו**, ה(39), 2.
- פרנקנשטיין, ר' (2.1.1952). אנו שואלים. **הארץ שלנו**, ב(13), 10.
- רות (21.2.1951). ויכוח על ספר אחד. **הארץ שלנו**, א(4), 7.

עיניים

- גיליון בנושא: צדק (2001). **עיניים**, 32.
- גיליון בנושא: חוק (2005). **עיניים**, 62.
- גיליון בנושא: טוב ורע (2007). **עיניים**, 85.
- גיליון בנושא: ציות (2016). **עיניים**, 187.
- ראונר, ת' (2016). דבר העורך. גיליון בנושא: מוסר. **עיניים**, 193.